

A SZEGEDI NÉPRAJZI ÉRDEKLŐDÉS ÉS KUTATÁS MÚLTJA

A néphagyomány iránt érzett érdeklődés, a népi örökség szellemi javainak és tanításának ösztönös számbavétele, majdpedig társadalmi, sőt politikai programként, emberi magatartás mértékeként való szemlélete, irodalmi kifejezése hazánkban szinte összeforrott Szeged városával, a *szegedi nemzet* sorsával.¹

Még nem ismerjük annak a gazdasági, társadalmi és szellemi honfoglalásnak, emberi integrációnak minden összetevőjét, amely Szegedet a hódoltság után a hatalmas idegen bevándorlás ellenére is tüneményesen rövid idő alatt hazánkban egyik legmagyarabb, népi tudatosságában annyira eleven városává tette.²

Ismeretes, hogy a század nagy hazai népvándorlásában, az Alföld újjátelepítésében a magyarságnak új képzete kezd kibontakozni, amelynek barokk-nemzeti jegyeit a történeti, főleg irodalomtörténeti kutatás lényegében már tisztázta.³ Ez a magyarságtudat erősen konzervatív, sokszor reakciós jellegű, és védekezésül szolgál egyfelől a bevándorolt idegenek, másrészt a nyugati kozmopolita művelődési áramlatok ellen. Hovatovább olyan szemlélet kezd kibontakozni, hogy a törzsökös magyar jelleget a parasztság őrzi, és ennek sajátosságait kell irodalmi közkinccsé, a nemzeti köztudat alapelvévé tenni. Ennek a felfogásnak, a *magyaros iskola* programjának kiemelkedő hatású képviselője Dugonics András, Szeged fia. Az ő útját azonban nemcsak a szegedi környezet, hanem a piarista művelődési eszmény is előkészíti. Őbenne a szegedi hagyomány egyszerre válik forrássá és programmá.

Csak emlékeztetünk Révai Miklós alakjára: a magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb mesterének, a nyelvtörténeti szemlélet megalapítójának szegedi diákságára, a szegedi környezet eszméltető élményére.⁴

Az iskola helyi úttörője alighanem Fiala Jakab (1697—1738), aki „Szegedis” c. latin eposzában⁵ Vergilius ihletében költi meg a Város keletkezésének történetét. Az

¹ Ez a kutatástörténeti áttekintés nem törekszik lexikális teljességre, a felsorolások hiánytalanságára. Csak azokat az egyéniségeket és alkotásokat, munkálatokat és feladatokat mutatjuk be, akik, illetőleg amelyek megítélésünk szerint elvi vagy dokumentatív szempontból jelentősebbek, s egyúttal alkalmasak Szeged néprajzi vizsgálatának, népéletének akár jellegzetes helyi vonásairól, akár országos összefüggéseiről, hatásairól, akár belső fejlődéséről és öneszméletéről tanúságot tenni. Részletes előadásunk során majd számos jeles szerzőre és jelentős műre hivatkozunk még, akikre, illetőleg amelyekre történeti áttekintésünkben nem kerülhetett sor.

² Ehhez a folyamathoz alapvető *Vedres I.*, Tanátsháza.; *Reizner J.*, Szeged története. I—IV; *Bálint S.*, Szeged városa. 44—83; *Vö. még Vincze S.*, Szeged város gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében. Baja 1942; Anekdotikus adatok *Czimer K.*, A szegedi belvárosi Kaszinó százéves története. 1829—1929. Szeged 1929; *Tápay-Szabó G.*, Szeged erkölcei a XVIII. században. Gyoma 1933.

³ Még mindig a legjobb *Horváth J.*, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőffig. Bp. 1927.

⁴ *Csaplár B.*, Révai Miklós és kora. I—IV. Bp. 1881—1889. A szegedi barokk művelődés történetére nézve is forrásértékű munka.

⁵ *Ars Orandi cum Szegedidos Libris Quatuor*. Budae 1735. A mű a legnagyobb könyvritkaságok közé tartozik. A Város önmagát, szellemi múltját tisztelné meg az új kiadásával. Máiig legjobb

Olympos istenei mellett megjelenik benne az ősmagyar csodaszarvas és Isten kardja is. Klasszikus hagyománynak és szittyamagyar érzésnek ez a naív szintézise új szellemi tartományokat nyit meg a szegedi öneszmélet előtt.

Hatása visszatükröződik a szegedi piarista theatrum tárgyválasztásaiban is. Deményi László buzgólkodására Szeged városa 1735-ben diákszínházat létesít, ahol az ifjúság latin és magyar szindarabokat ad elő.⁶ Ebből a talajból nő ki Dugonics András, Benyák Bernát, Katona József,⁷ Vedres István és mások drámaírói munkássága, illetőleg színházszeretete: a nemzeti nyelvnek és múltnak, szegedi hagyomány-nak kultusza. Jellemző, hogy Benyák Bernát egyik tragikus művében⁸ szegedi vonatkozású, népszínműszerű részlet, közjáték is van.

Ez az ébredező történeti tudat ihleti továbbá Dugonics András őstörténeti regényeit, majd a keleti magyarság fölkeresésére induló Maróthy István és Jerney János törekvéseit is. Csaplár Benedek bizonyos értelemben joggal beszél tehát a *szittyamagyar-ság* szegedi kultuszáról, amelynek túlzásain természetesen már régóta mosolygunk, esetleg el is ítéljük őket, népre mutató ösztönzéseit azonban tisztelettel hangoztatjuk.

Úgy gondoljuk, hogy az őstörténeti próbálkozásoknál általános magyar, de főleg népismereti szempontból is sokkal jelentősebb az, ami a Városban, a Város szellemi jövődjéje érdekében történik.

A *kegyes oskola*, amelynek Dugonics András és Révai Miklós is Szegedről tagja volt, a retorikus jellegű latin kultúrával szemben az anyanyelvnek, a haza földjének és múltjának ismeretét, a humanizmus akkori értelmezésével szemben a természet-tudományos műveltség jogait, sőt a maga világgépén belül a profán felvilágosodás szükségességét is hangoztatta. Ez az érdeklődés éppen Szegeden fordul már a XVIII. század derekán a nép felé.

Az iránynak egyik úttörő szegedi képviselője a jászberényi származású *Hajos István Gáspár* (1724—1785).⁹ A Városba kerülve (1758) azonnal bekapcsolódik a munkába. Szegedi mondákat, szólásokat, szokásokat kezd gyűjteni. Fő forrása és segítsége rendtársa, az egyébként sajnos teljesen ismeretlen Kocsis Frigyes, aki Szeged, és pedig Alsóváros szülőtte volt. Diákjaiból Hajos gyűjtőközösséget szervez. Ez a lelkes társaság alighanem a mai középiskolai táj- és népkutatás hazai kezdeményezője. Hajos szólásgyűjteménye és egyéb művei nyomtatásban nem jelentek ugyan meg, de Dugonics András föltétlenül ismerte őket.

A szegedi öneszmélet, népeleti orientáció úttörő érdeme mégis a felsővárosi *Dugonics Andrást* (1740—1818) illeti,¹⁰ aki egyrészt idehaza, a Városban összefoglalja,

méltatása: *Kelecsényi J.*, Adalékok a magyarországi latin költészet történetéhez. Egyetemes Philológiai Közlöny 1910, 680.

⁶ *Szmollényi N.*, A szegedi magyar nemzeti színészet százéves története. Bp. 1906, 18. Vö. még *Lugosi D.*, A piaristák szegedi drámajátéka. Irodalomtörténeti Közlemények 1929. Uő. A piaristák szegedi drámajátékának színlapjai. Szeged 1930. *Takáts S.*, Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891.

⁷ Katona József kétévig volt szegedi piarista diák.

⁸ *Benyák B.*, Joas. Piarista iskoladráma 1770-ből. Magyar Irodalmi Ritkaságok III. Bp. é. n.

⁹ Kéziratot életrajza és pályájának méltatása *Balanyi Gy.*, Hajos Gáspár. — Adatait felhasználtuk. A nagyérdemű szerző baráti szívességét már csak halóporában tudjuk megköszönni.

¹⁰ A gazdag irodalomból *Pap J.*, A piaristák Szegeden. 1720—1886. Szeged 1886; *Farkas A.* — *Nagy S.*, Dugonics-Album. Szeged 1876; *Prónai A.*, Dugonics András életrajza. Szeged 1903; *Bartha Gy.*, Szeged Dugonics munkáiban. Szeged 1905 (jelentéktelen); *Balanyi Gy.*, Dugonics emlékezete. Szeged 1918; *Baróti D.*, Dugonics András és a barokk regény. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Szeged 1934; *Kordé I.*, Dugonics András. Szeged 1960. [kéziratot doktori értekezés]; *Szaunder J.*, Dugonics András. Tiszatáj 1968, 626.

Valamennyi igen értékes feldolgozás, mégsem teszi fölöslegessé egy modern Dugonics-monográfia sürgős követelményét. Különösen a folklórvonatkozások szabatosabb elemzése volna kíván-

tudatosítja és kiszélesíti a kegyes iskola helyi hagyományait, Szeged-kultuszát. Másfelől országos és szinte közép-európai távlatokban is szellemi életünk egyik máig érvényesülő, szinte kötelező irányának, a nép világgával való alkotói azonosulásnak kezdeményezése elsősorban alighanem az ő nevéhez fűződik.

Fölsővároson, a középkori Szent György-templom tövében született bevándorolt, de korán elmagyarosodott bunyevác családból. Anyai ágon azonban törzsökös szegedi magyar sarjadék. Ismeretes az a tudálékoskodó hagyomány, amely Dugonics édesanyját boszorkányhírbe keverte, sőt máglyára juttatta.

Ott nevelkedik a Tisza partján, amelynek olyan szerető szavakat¹¹ szentel: „oh be áldott ennek a szőke folyónak nagyhatalmú vize. Most immár valóság, hogy magát igazi tiszta magyarnak senki sem mondhatná addig, míg a Tisza vizéből nem iszik, főképpen pedig azon helyen, ahol a Maros vízének összefolyásával legüdvösebbeknek tartatik.”

Figyelme már korán ráirányul a népnyelvre, népköltészetre, közmondásokra. Jellemző, hogy nemcsak a magyar, hanem Nyitrán a szlovák folklór is érdekli.¹² Öntudatlanul, de talán gyermekkori emlékek nyomán is szolgálja az epikai hagyománynak rögzített szövegbe, népkönyvbe való átültetését. Így ismeretes a Trója-mondának páratlan magyar népszerűsége, népkönyvvé válása, amelynek Dugonics fiatalkori újjáköltése, a „Trója veszedelme” is egyik kései bizonyossága. A régi barokk csodatörténetek (Mirakelbuch) hagyományait folytatja a Szegeden megjelent „Radnai történetek”, amelynek olvasottságát, a legszélesebb körökben való kedveltségét rendkívüli ritkasága is bizonyítja. Figyelmet érdemel az is, hogy átdolgozott szövege a szegedi Grün-nyomdánál még kétszer megjelent.¹³ A mű további folklorizálására mi sem jellemzőbb, mint az, hogy Dugonics neve és személyes jellegű megjegyzései, észrevételei az új kiadásokból elmaradnak, és az eredeti szöveg újabb folklórelemekkel gazdagodik.

Dugonicsban a *népíró* demokratikus szándéka nyilatkozik meg: a legszélesebb olvasókörökhöz akar szólalni. Minden alkotói gyarlósága ellenére is ezt igazolja stílusának példabeszédekben, népies hasonlatokban való gazdagsága, továbbá érdekességekben, így az „egyszeri” dolgok, mondák, helyi hagyományok, népetimológiák felsorolásában való fáradhatatlan buzgalma, nemkülönben szerkesztési kérdésekkel, esztétikai követelményekkel mit sem törődő gyakorlatiassága. Ez az írói tudatosság Dugonicsban természetesen már a folklórkutatót is kinyilvánítja: a jellemzőnek érzett régi népi hagyományok megörökítésének szándékát. Ebből a szempontból a „Példabeszédek és jeles mondások”¹⁴ éppen annyira népszerű olvasmány, mint amennyire folklorisztikai forrásmű.

Szépírói munkásságának koronája, hatásának titka a szegedi tájszólásban írt „Etelka,”¹⁵ amely addig hallatlan mértékben bővítette a *magyarság* képzetkörét. Az *időben* kiterjeszti azzal, hogy népszerűsíteni parkodik a XVIII. századbeli magyar

---

natos. Erről röviden *Bálint S.*, Dugonics András emlékezete. Katolikus Szemle 1940. Jelen monográfiában adott jellemzésünk a megadott keretek között csak a legfőbb mozzanatokat iparkodik kiemelni. A szegedi piarista kultúráról egyébként önálló művet szeretnénk írni.

¹¹ *Dugonics A.*, Jólánka I, 193.

¹² *Sipos I.*, Három szlovák népdal Dugonics András fiatalkori versei között. Filológiai Közönlöny 1958, 350.

¹³ Radnai történetek, melyek szép reggeli, estvéli, gyónás és áldozat előtt s utáni, úgy a sz. Mise alatt mondandó imádságok s némely ájtatos énekekkel megbővítve azon kegyelmes képnek látogatására járulandó keresztény híveknek örömeire újra kinyomattak. Szegeden, Grün János betűivel s költségével. 1843. Vö. *Bálint S.*, Etelka és Máriaradna. Vigilia 1968.

¹⁴ Példabeszédek és jeles mondások. I-II. Szeged 1820. Vö. még *Székelty K.* Dugonics András közmondásgyűjteményének előszava. Irodalomtörténeti Közlemények 1929.

¹⁵ *Dugonics A.*, Etelka. I—II. 1788, 1791, 1805.

szereztes történetírás eredményeit. Öntudatlanul is megérzi a történelmi gondolkodás humanista jelentőségét. Nem hallgathatunk azonban az „Etelka” nyomában Szegeden is fölbujrázó dél-libabos magyarságszemléletről,¹⁶ amelynek fattyúhajtásait még napjainkban sem sikerült egészen kiirtani.

Dugonics azonban nemcsak a történelem világában, hanem a *térben* is kitágítja korának magyar látóhatárát. Sajnovics Jánosnak a finnugor rokonságot illető alapvető tudományos fölfedezéseit az „Etelka” viszi bele a magyar köztudatba.

Az újabb irodalomtörténeti kutatások nyomatékosan rámutatnak arra, hogy a nyugati irodalom ebben az időben különös kedvvel és érdeklődéssel fordul a „kődös észak” felé; a bontakozó romantika számára alkalmas tárgyat és környezetet keresett. Megkezdődik tehát az északi dolgok divatja, a *septentriomanie*,¹⁷ amelynek hazánkban első képviselője Dugonics András. Hazafias gerjedelmében öntudatlanul, de kiváló ösztönrel sikerül neki kora európai irodalmának egyik legmodernebb áramlatát meghonosítania.

Így van ez különben népiességével is. Nem biztos, hogy Rousseau romantikus természetkultuszát, méginkább Herder romantikus népkultuszát Dugonics közvetlenül ismerte volna. És idehaza mégis annak a szerte Európában észlelhető mozgalomnak válik vezérévé, amely a néplélek és népélet megismerését, sőt követését tűzi ki magának tudományos és költői feladatul. Igaz ugyan, hogy a nyugati törekvések és a Dugonics kezdeményezte hazai jelenségek társadalmi háttérükben, indítékaikban lényegesen különböznek egymástól. Nyugaton a „magas” kultúra túlfinomult világából, dekadens zsákutcájából menekülnek a műveltek és előkelők a népélet egészségesnek és romlatlannak érzett egyszerűségéhez. Nálunk a társadalom túlnyomó része még a népkultúra tisztas igénytelenségében élt, amelyet Dugonics és hívei tősgyökeresen magyarnak éreztek a műveltek kozmopolita, romlottnak híresztelt műveltségével szemben.

*

Nézzünk most szét a piarista Palánk után Alsóvároson.

A XVIII. század barokk történelemszemlélete hatja át a franciskánus *Telek József* (1710—1773) munkásságát,¹⁸ amikor a „Cosmographia” c. kéziratban maradt munkájában (1760)¹⁹ az alsóvárosi templommal kapcsolatban összegyűjtötte Szeged városának műzeális jelentőségű tárgyi emlékeit (Gellért-kazula, Mátyás király pa-

¹⁶ Ennek a dél-libabos szemléletnek szegedi eltévelyedései, fattyúhajtásai között kell megemlítenünk a csallóközi származású, de élete utolsó évtizedeiben a Rónay-család kiszombori vendégszeretetét élvező és Szegedre sűrűn bejárogató *Somogyi Antal*nak (1812—1885) Régi magyar énekek címmel kiadott koholmányait (1873). Az „eredeti” a szegedi Somogyi-Könyvtárba került. Vö. Fölfödözés a Somogyi Könyvtárban. Hun-székely kéziratok. SzN. 1890, 71. sz. *Tóth B.*, Magyar ritkaságok. Bp. 1899. 20; „A rovásírás szegedi kódexe”. SzH. 1902, 229. sz. *Móra F.*, Rovó Somogyi. Magyar Bibliofil Szemle 1924, 82.

A másik a volt piarista papnövendék és negyvennyolcas honvéd, *Szabó Mihály* (1825—1903) szegedi tanítóképző intézeti igazgató, aki Dugonics ábrándos szómagyarázatait követi ködös nyelvmetafizikai elmefuttatásaiban. Nem vesz tudomást a korában már virágzó módszeres magyar nyelvvelkutatás hatalmas erőfeszítéseiről. Művei: Magyar nyelvölcsélet. Szeged 1892. A szegedi nyelvjárás története. Szeged 1898. A *ked* és *kend* tájszók története. Szeged 1898. A szopós kisdéd anyai nevei. Néhai Dugonics András 1898-iki névnapja emlékeül. Szeged 1898.

Dugonics András dél-libabos szelleme föl-fölbukkan Kovács Jánosnál, sőt itt-ott még a fiatal Kálmánynál is.

¹⁷ A *septentriomanie* mint koráramlat *Baróti* 56.

¹⁸ Pályájáról értékes dolgozatot írt *Tamás P.*, *Telek József* élete és műve. Bp. 1948.

¹⁹ Teljes címe: *Protocollum conventus Szegediensis, seu cosmographia seu brevis descriptio olim florentissimae, nunc a cineribus rediivae Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci Strictioris observantiae*. A nagyértékű kézirat 1944 óta lappang.

lástja), hódoltsági hagyományait. Művében oklevélszövegek váltakoznak folklórba hajló anyaggal, így élőszavas előadásból származó mondákkal, legendákkal, anekdotákkal. A *nép* Telek szemléletében még az egész helyi társadalmat jelenti, amelyet a közös múlt és az alsóvárosi búcsújáró kultusz fűz organikus egésszé. A barokk Mirakelbuch modorában írja meg a Város, templom, kolostor történetét. Az anyagot mindenestre fölhasználja a „Tizenkét Tsillagú Korona” c. nagyterjedelmű prédikációgyűjteményének ama beszédeiben, amelyeket 1759—1768 között a *havibúcsún* mondott el.²⁰ Nem kétséges, hogy alsóvárosi prédikációinak monda- és legenda-illusztrációi azonnal elindultak a további folklórizáció útján.

Hogy mellette Telek József nem gondolt jámbor népnek szánt könyv kiadására, annak nyilván az a fő oka, hogy az írás-olvasás készsége a XVIII. század derekán a szegedi tájon még elég szűk társadalmi körre korlátozódott. Csak a XIX. században jelenik meg Telek anyagára támaszkodva *Ordinansz Konstantin*,²¹ majd *Szegedi A. Kilit*²² népkönyve, amely az alsóvárosi búcsújárás legendavilágát tárja a jámbor olvasó elé. Főleg *Ordinansz* könyve nagy hatással volt a hasonló tárgyú helyi ponyvairodalom egykorú virágzására is.

A maga korában nem jelenhetett meg a jászberényi származású *Kiss István* (1733—1798) „Jeruzsálemi utazás” c. kézírata sem,²³ amelyben 1766—1768 között szerzett szentföldi élményeit örökítette meg. Művét élete utolsó éveiben (1792—1795) Alsóvároson vetette kódexíró barát gondosságával papírra. Szegedi, sőt alsóvárosi rövid utalások többször felbukkannak benne.

Könyve kétségtelenül mind máig a legszebb magyar útleírások egyike, amely egyaránt tanúskodik a franciskánus érzelmességéről, de átnemesedett paraszti nyelvről, tüzes magyarságáról is. Ausztriát, Itáliát, Egyiptomot, majd legbővebben az Új-szövetség világát éles szemmel, kitarult lélekkel tárja elénk. Előadásába jámbor anekdotákat, példázatokot, legendákat is beleszó. Ezeket bizonyára prédikációiban is felhasználta. Nyilvánvalóan olvasmánynak, népkönyvnek szánta. Ez művének verses befejezéséből is kiténik:

*Vedd kedvessen tőlem sok utazásaimat,
Kegyelmes Úr Isten és fáradságimat...
Tedd részessé bőven e könyv olvasóikat,
Ébreszd kegyelmeddel a hív hallgatókat,
Hogy Szent földi jókban foglalják magokat...*

²⁰ *Coronae Marianae azaz a Boldogságos Sz. Mária Tizenkét Tsillagú Koronájának, vagy tizenkét ünnepeire Tsillag-sugarok Gyanánt El-osztatott Prédikázióknak II. Rész, melyben az utolsó hat Tsillagokat, vagy ünnepeket, egymást követő szép renddel össze fűzőgette P. Telek József Szerafikus Sz. Ferenc Rendén lévő Szerzetes. Vázt 1772.*

A sorozat egyik beszéde önállóan is megjelent: *Bátorságos Havasok az az Havi Boldog Asszony napján az Isten Anyának irgalmasságából eredett bátorságos boldogulásunkról világosságra eresztett prédikáció, melyet Nemes Királyi Szabad Szöged Várassában, a Szent Ferentz fiainak klastroma mellett, hajdan Havi Boldog Asszony tiszteletére fel-építetett, ritka szépségű Szent Egyházban 1759. esztendőben: ugyan Havi Boldog Asszony ünnepe-napján élő nyelvvel mondatt P. Telek Josef, Szent Ferentz Atyánk keményebb rendtartáson lévő Szerzetének, s Magyar-Országi Salvatoriana Provintziának érdemtelen fia. Pest 1761.*

²¹ A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa, avagy Nemes, Szabad, Királyi Mező-Szeged Városnak Havi Boldog Asszony tiszteletére szenteltetett Királyi Templomában hajdani időktől-ólta ájtatos tiszteletben tartatott és, Segítő Boldog Asszonynak nevezetett Kegyelmes Képnak történeti lerajzolása, melyet Szerafikus Szent Ferentz Szerzetébéli és Üdvözítőnkrol nevezetett provintziában levő Mező—Szegedi Klastromnak régi Ok-leveleiből egybe szerkesztetett és az Isten szülő Szűz, Nagy Asszonyunk ájtatos tisztelőinek lelki vizasztalásokra kiadott P. Ordinansz Konstantin Szent Ferentz Szorossabb Rendtartását követő Szerzetes és Áldozó Pap. Válságunknak 1830-dik Esztendéjében. Szegeden, Nyomtatott Grün Orbán Örökösseinél 1831.

²² *Szegedi A. K., A Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom. Szeged 1862.*

²³ *Kiss I., Jeruzsálemi Utazás. A bevezetést és jegyzeteket írta Pásztor Lajos. Róma 1958.*

A magyar tudománytörténetben tisztos helyet foglal el a franciskánus *Takáts Ráfael* (1749?—1820), aki sokáig élt az alsóvárosi kolostorban, illetőleg Padé temesközi faluban. Takáts már a felvilágosodás igézetében, a nemzeti kultúra hitében fog hozzá szótárfő munkásságához. A „Tóldalék” neven számontartott igen ritka szótárfő (1791) legújabb méltatója, Gáldi László²⁴ szerint „népnyelvi anyagának gazdagsága teszi a történeti nyelvjárfő kutatás kitűnő forrásává”. Hozzátehetjük: a szegedi népismeret egyik érdemes kezdeményezésévé is.

Takáts Ráfael Vácott Ambró Ferenc nyomdásztfől ingyen kapott (1787) kézi-sajtót felállítandó nyomdája számára. Lehetséges, hogy emögött az Ambró-cégnek a nyomdát akkor még nélkülöző Szegeden való letelepülési szándéka húzódtott meg. Takáts a sajtóhoz pár év múlva az Egyetemi Nyomdától betűket szerzett.

1790—1792 között Padén lelkipásztorkodott mint az alsóvárosi kolostor kihelyezett (expositus) szerzetese. A csanádi egyházmegye égető paphiánya következtében ugyanis a Szeged népéből a XVIII. század utolsó évtizedeiben kirajzott és Temesközbe települt legtöbb magyar falu, így Padé is az alsóvárosi klastrom lelki gondozása alatt állott. Takáts 1795 táján a Szegeddel szomszédos Dorozsmán is működött. Itt foglalták le a nyomozók nyomtatóasztalát és betűkészletét a „Tóldalék” 60 példányával együtt. Takáts ettől kezdve sokat hányódott-vetődött, nyomdai tevékenységet már nem folytatott. A további zaklatásoktfől Kollonits kalocsai érsek közbenjárására szabadult meg. Később 1810—1815 között ismét Alsóvároson élt.

Takáts tudománytörténeti érdemeinek méltatását Gáldi László hiánytalanul és jogos dicsérettel elvégezte: kétségtelenül a magyar nyelvjárfő kutatásnak egyik úttörő alakja, akinek szótárfőba szegedi és padéi tartózkodása nyomán számtalan, bár külön meg nem jelölt szegedi tájszó is belekerült.²⁵

Valószínű, hogy Takáts személyes kapcsolatban állott Dugonics András-sal, hiszen a Tóldaléket megküldötte neki.

Már Gáldi is észreveszi Takáts Ráfael feltűnő orvostudományi érdeklődését, de magyarázatot nem adja. Aligha tévedünk, hogy ennek elsősorban rendi hagyományai vannak. A török idők, de még a XVIII. század rettenetes orvoshiánya miatt is a franciskánus kolostorokban mindig akadt valaki, aki évszázados tapasztalatok, főleg pedig tudományos szakkönyvek alapján vállalkozott a nép egészségügyi gondozására. Erről a rend szegedi könyvtárfőnak meglepően gazdag orvostudományi anyaga is tanúskodott. Takáts Ráfael nyilván maga is folytatott hívei között Padén orvosi gyakorlatot.

*

Szeged barokk szellemi életében a felsóvárosi minorita kolostor a palánki piaristákhoz és az alsóvárosi franciskánusokhoz képest nem játszott jelentősebb szerepet. Az egykorú helyi népeletbe az irodalmi köztudatban egyébként ismeretlen, de szegedi származású és sokáig Felsővároson papszkodó *Somogyi Elek* (1742—1805) minorita mégis néhány színes szálát sző bele.²⁶ Az olvasni tudó jámbor híveknek házi olvasmányul: épülésül és szórakozásul, hasznos okulásul szánja műveit.

²⁴ Gáldi L., A magyar szótárfőirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. Bp. 1957, 250—268. Itt a Takáts Ráfaellal foglalkozó régebbi, egyébként igen szerény szakirodalom is megtalálható.

²⁵ Készülünk Takáts Ráfael hagyatékának a szegedi népnyelv szempontjából való tüzetes tanulmányozására. Nem lehet ugyanis kétséges, hogy a *baszárka, bókony, boza, garabó, góhér, kopolya, kuka, lábbog, lánycsöcsű alma, löcskáva, ortályozó, ökrödik, ördög-szar, péterkés, semlyék* és egyéb tájszavakat szeged népének ajkáról örökítette meg.

²⁶ Monay F., Adatok a magyarországi és erdélyi minoriták irodalmi munkásságáról. Róma 1953, 107.

Időben legelső az „Idvességes multság” (1792),²⁷ amely voltaképpen kompi-láció. Így Bod Péter „Szent Heortokrates” c. népkönyvként²⁸ olvasott munkája is megfordult a kezében. Bodnak olykor még a szövegezését is átveszi. Somogyi Elek ebben a munkájában a jeles napok liturgiáját és a hozzájuk fűződő hiedelemvilágot magyarázza. Sajnos, közvetlenül gyűjtött, eleven népi forrásanyag csak ritkán — akkor is legtöbbször a hely megnevezése nélkül — bukkan föl benne.

Verses műve a „Patientia, barát-táncz, melyre minden férfiak és asszony rendek hivatalosak” (1794),²⁹ amely a türelem stoikus erényét magasztalja. Kiemelkedő néprajzi érdekessége, szegedi vonatkozása a hajóhúzó rabok, *lajmások* keserves sorsának megörökítése.³⁰

A névtelenséget választja a „Néma Mester” c. műve,³¹ amely mind művelődés-történeti, mind pedig néprajzi szempontból különös figyelmünkre tarthat számot: egy-felől háztartási tanácsadó, másrészt házipatika, amely nyilvánvalóan a kolostori és népi egészségápolás számos régi, kipróbált hagyományát foglalja magában. Egy-kori népszerűségét három kiadása is igazolja.

*

A nyelvújítás túlzásai ellen, illetőleg a magyar nyelvi hagyomány védelmében, Dugonics András és Takáts Ráfael szegedi szellemében *Náty József* (1801—1871) ragad tollat.³² Ócsanádön született. Kiterjedt atyafisága máig virágzik Szegeden és Újszentivánon. Tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte. Később a posta szolgálataiba állott. A szabadságharc idején országos főpostaigazgató. A törökországi emigrációból hazatérve Újszentivánon lett jegyző. Itt is temették el. Sírját máig szépen gondozzák.

Munkásságának zsengejével, egy gyilkossági történet megverselésével a népiro-dalmi hagyományba illeszkedik bele.³³ Egyidejűleg költeményei is megjelennek a ko-rabeli folyóiratokban.

Egyrészt a piarista játékszín szegedi hagyományának áldoz, másfelől pedig idő-szerű, nagyfontosságú vitába kapcsolódik bele sógorával, *Maróthy Mátyás* török nyelvészrel közösen írt szatirikus színjátékával,³⁴ amely a zabolátlan nyelvújító szen-vedély ellen irányul. Az „Új szellem, vagyis újmagyarok útja Helikonra” ügyes, sok-szor szellemes alkotás nemcsak a szavak tudatos összeválogatásában és játékában, hanem a neológus költők, írók szenvelgésének ábrázolásában is. Sok ötletességgel és humorról állítja pelengérré a nyelvújítók idegenszerű, nyakatekert magyarságát. Ebbeli értékeit itt a kigúnyolt Kazinczy, Bajza, Toldy Ferenc is lovagiasan elismeri.

Náty aggodalmait hamarosan tudományos készültséggel is föltárja nagyértékű könyvecskéjében: „Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében (1825). Azt fejte-

²⁷ Idvességes multság az az kérdések és feleletek az Anyaszentegyházban előforduló dolgok-ról és ájtatosságokról. Pest, 1792.

²⁸ *Bod P.*, Szent Heortokrates avagy a keresztyének között elő forduló innepeknek és a rendes kalendárióban fel-jegyztetett szenteknek rövid historiájok. Posony, 1786.

²⁹ A munka méltatásával irodalomtörténeti kutatásunk máig adós.

³⁰ *Bálint S.*, Lajmás, számár, lukmájér. Nyr. 1957, 323.

³¹ Néma mester, az-az olly házi könyvetske, melyben némelly különös közjóknak fel-jegyzései egybe-szerkeztetve fel-találtatnak. Irattatott Szeged S^{xxx}E^{xx} által. A magyar nemzetnek javára. Pozsony—Pest, 1802. 3. kiadás, Pozsony, 1817.

³² Életről *Putnoky I.*, Náty József. MNy 1915.

³³ *N. J.*, F. A. Markernek gyilkosságért érdemlett büntetés előtt példás megtérése és szomorú sóhajtása. Szeged, 1821.

³⁴ Új szellem, vagy is újmagyarok útja Helikonra. Szeged, 1824. Vö. *Balassa J.*, Vígjátékok a nyelvújításról. Egyetemes Philológiai Közöny, 1900. *Simai Ö.*, Toldy Ferenc tavaszi virágai. MNy. 1918; *Náty J.*, Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében. Szeged, 1825.

geti benne, hogy „a nyelv olyan kincs, melyben minden magát becsülni tudó nemzet büszkélkedik, mely által hírét-nevét, érdemét fenntartja és magát más nemzetektől megkülönbözteti. A nyelv azon talpkő, melyen a nemzetnek épsége, virágzása és dicsősége nyugszik s a polgári alkotmányoknak tartóssága áll. Aki tehát hazájához hív, nemzete hírének, épségének, polgári egybeszerkesztésének fennmaradását, virágzását szíven hordozza: az nyelvét is, melyen mindezek épülnek, tulajdon eredeti valóságában megtartani törekszik.” Máshol meg azt mondja, hogy „hatalmat vett azon had, melly nyelvünket grammatikátlannak, aesthetikátlannak és szűknek tartja, már majd tsaknem a legbelső faláig jutottak nyelvünk szűz várának. Az oltalmazó vitézek félkésébe estek ellenségeik vissza verése felől. Itt világosodik ki: nints veszedelmesebb ellenség annál, mellyet keblünkben táplálunk. Mire jutottál szegény Nyelvünk, te mindenünk veszte után egyetlenegy reánk maradt drága kintsünk! Kihoztak Ázsiából üstökös apáink, ki tudtak menteni minden viszontagságok és végveszedelmek örvényéből, vallyon mit vétettél, hogy annyira pogonyítanak, tsűfítanak, s eredetiségeből kiforgatnak! Tsudálni lehet valóban ezen kikelést.”

Lelkesen fejtegeti, hogy ne menjünk idegenbe, hiszen „élnek a mi magyarjaink is műszerekkel, élnek hajókkal és több ágaival a nemzeti szorgalmatosságoknak. Magyarok is esmérik a fákat, füveket, országunkban előforduló növényeket, esmérik a mai gazdaságot, Tudniok kell tehát ezen dolgok körül levő és előforduló eszközökről magyarul beszélni. Érzékeny a magyar: néha víg, néha szomorú, többnyire melanholikus. Ki tudja ő mindezen nemeit az indulatoknak magyarázni. Ezeknek leírásában nem sokat enged más nemzeteknek. Az ember ha jól figyelmez egy törzsökös magyar beszédjére, álmélni kell gyönyörű és minden erőlködés nélkül való kifejezéseiben. Sok olyan szavakat lehet tőle hallani, melyek mindeddig egy lexikonban sem jegyeztek föl. Olyan szavaknak magyarságát is lehet tapasztalni, melyeket az írók francia vagy más nyelvbéli hangon ejtenek ki. Igen jó volna országunknak mind a négy mellékein lakó magyaroknak ritkább szavaikra és szebb kifejezéseikre, melyeket csak történetből lehet hallani, szorgalmasan vigyázni és azonnal följegyezni”.

A gyűjtésre mindjárt ő maga is példát ad, amikor könyvének végére „Ragaszték” címen szegedi szójegyzéket csatol, főleg a szegedi víziélet (madárvilág, halászat, hajózás) köréből. Nem volt ő a nyelvújításnak könyörtelen ellensége. Egész könyvével hitet tesz azonban amellet, hogy nyelvi újjászületésünknek elsősorban a hagyományörző népnyelvől kell kiindulnia. Nátly a szegedi népnyelvnek, tájszólásnak első modern értelemben vett megfigyelője, gyűjtője tehetségével, tudásával, kivételes érzékével nagy feladatokra lett volna hivatott. Nem tudjuk, hogy tudományos érdeklődése miért szakadt meg, azonban még így is a szegedi népnyelv tudatos, tudományos igényű kutatásának úttörő mestereként tartjuk számon.

Vedres István nyelvészeti munkásságáról később, életének, műveinek méltatásánál szólunk.

Nátly szegedi baráti környezetéhez többen tartoztak, akik a kegyes iskola helyi hagyományaiból és Dugonics András személyes ösztönzéséből, példájából merítettek. Feltűnő, hogy ők már nem papi emberek, hanem a bontakozó művelt világi réteghez tartoznak. Általában már valamennyien elszakadnak az előző századok vallásos világképétől és a polgári nacionalizmust, a laicizált tudományosságot, a nemzeti önszemelet ügyét szolgálják. Esményképük a tradíció és korszerű műveltség egyeztetése, amelynek forrását részben a nemzeti múltban, részben az élő helyi néphagyományban vélik feltalálni.

Említettük már az alsóvárosi *Maróthy Mátyás* (1791—1850) nevét és harcos állásfoglalását a nyelvújítás szertelenségeivel szemben. Mérnök volt, de szívesen foglalkozott török nyelvi tanulmányokkal. Török-német szótára és török nyelvtana kézi-

ratban maradt ránk.³⁵ Ez egyrészt a baráti közösség nyelvrokonsági érdeklődését bizonyítja, másfelől azonban utal a török birodalommal való egykorú gazdasági kapcsolataink elevenségére is.

Öccse, *Maróthy István* (1799—1845) orvos, keleti utazó, Vörösmarty Mihály legjobb egyetemi diákbarátja. Gyulai Pál szerint³⁶ Vörösmarty „tanulótársai közt nem volt senki, ki írogatott volna; vagy akitől némi szellemi hatást vehet vala. Csak egy Maróthy nevű orvosnövendék volt reá hatással, ki keleti nyelveket tanult s keletre készült, a magyarok őshazája fölkeresésére, 1824-ben el is indult, azonban Törökországnál nem ment tovább, Konstantinápolyban [később Perzsiában is. B.S.] mint orvos telepedett le. Vörösmarty maga is foglalkozott ezzel az eszmével és sokáig sajnálta, hogy nem vándorolhatott ki barátjával.” Maróthynak ajánlja személyes vonatkozásokkal átszótt költeményét („Búcsú”, 1824). A szellemi indítékok között, amelyek Vörösmartyt a „Zalán futása” megírására ihlették, méltányolnunk kell Maróthy István baráti példáját is. Maróthy abból a szegedi magyar környezetből indult ki, amely — távolabbi előzményekről nem szólva — Dugonics őstörténeti regényeit, továbbá Jerney János történetírói munkásságát ajándékozta a magyar romantikának.

Maróthy István török nyelvrokonságunk kérdéseivel behatóan foglalkozott. Kéziratot hagyatékát, Mátyás bátyjától írt életrajzát az Akadémián őrzik. Önéletrajzát mi adtuk ki.³⁷

Jerney János (1800—1855) Dorozsmán született, a szegedi piaristáknál tanult. Történetírói pályáját az alsóvárosi templommal és Lehel kürtjével, továbbá a kunok nyelvvel foglalkozó tanulmányaival³⁸ itt kezdte. Később keleti útra indult. Nagyjelentőségűek a moldvai csángók körében végzett vizsgálatai. Egész életében koramagyar történelmi, nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott. Kutatásainak eredményeit nemzeti tudományaink máig sem nélkülözhetik.

*

Ehhez a szegedi nemzedékhez tartozik még *Fuchs Mihály* és *Miskolczy István*. Munkásságuk kevésbé jelentős, de dicséretes.

Biztosra vehető, hogy a Bébáról származó Fuchs Mihály a piaristák diákja volt, és azonos a bébai Batthyány-uradalom későbbi művelt tisztartójával. Az ő nevéhez fűződik a múlt század hatvanas éveiben Oroszlámos monostorának feltárása.³⁹

³⁵ E két kéziratát a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára őrzi. (QuartHung 1831, 1832.) Az egyik *Magyar Török Német Szó Könyv készítette Maróthy Mátyás föld mérő 1828 és 1829. Esztendőben*. 254 írott lap, amelyből hiányzik a 129–156. oldal. A másik *Török Grammatika Kised Magyar, Török, Német Szótárral készítette Maróthy Mátyás földmérő*. É.n. 41 lap.

³⁶ *Gyulai P.*, Vörösmarty Mihály életrajza. Budapest, 1919, 27. A „Búcsú” (1824) olvasható *Vörösmarty Összes Munkái*. Rendezte és jegyzetekkel kísérte Gyulai Pál. VIII. Budapest, 1885. 137

³⁷ *Maróthy István Jegyzéki és Életrása* címen regisztráltatott. Néhány igen érdekes törökországi leveleivel együtt mi adtuk ki: „Maróthy István orvos, Vörösmarty diákkori barátja.” *Communications ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei. 43, 113—122.

A két Maróthy-testvér szegedi orientalista köréhez sorozható még *Repiczky János* (1817—1855) is, aki a közeli Kiszomborban a művelt Rónay-családnál nevelésködött, és a Városban is sokszor megfordult. Nyomatásban megjelent ezidőbeli műve („Keleti Órák”. Szeged, 1848) műfordításokat tartalmaz törökből, perzsából, arabból. Vö. Kassai Vidor emlékezései. Kiadta Kozocsa Sándor. Bp. 1940, 17.

³⁸ *Jerney J.*, Gondolatok a Jászkuvról, ahhoz hasonló több kürtök ismertetésével. Szeged, 1828. Uő., Szeged városában lévő esztendőszámi régi felírásnak magyarázata. Szeged 1829. Uő., Világosítás a Kaukaszushegyen lakó avarok és kunságiak nyelvének magyartalansága iránt, a kaukaszusi népek átnézésével. Szeged, 1829.

³⁹ *Borovszky S.*, Csanádvármegye története II, 462.

1823-ból ránk maradt kéziratos füzet⁴⁰ vegyesen tartalmaz népdalokat, virágénekeket, sőt műköltői alkotásokat is, így Csokonai nevének megjelölése nélkül: „A Reménységhez” kissé folklorizált változatát. Legnagyobb értéke „A pávát őrző leány” nyilván horgosi eredetű balladája, amely népköltési gyűjteményeink eddigi tanúsága szerint az Alföldön nem ismeretes.

Miskolczy István városi aljegyző részben folytatja egy szindarabjával a piarista játékszín szegedi hagyományait,⁴¹ részben megőrökíti a pünkösddőlés egyik szegedi változatát, és néhány történeti mondát is följegyez.

*

Dugonics estéje és Csaplár Benedek népkutató pályájának szegedi delelője közötti időszaknak legnevezetesebb folklór dokumentuma Tóth János helyi dalgűjteménye (1846) amelyet a Kisfaludy Társaság ismeretes pályázatára küldött be.⁴²

Tóth János (1804—1887) Vas megyéből származott. A piarista rendbe lépett és 1829-től haláláig Szegeden működött.⁴³ Gyűjtő munkájában bizonyára tanítványai is segédkeztek. Gyűjteménye a régi XVIII. századi kéziratos verseskönyvek hagyományait követi: a törülmetszett népdalok mellett töredékes virágénekek, a kántorpoézis alkotásai, népies műdalok is előfordulnak benne. Tóth János kora értelmiségének ízlését követi, amikor az igazi népköltészetet és a népies hangvételű műdalköltészetet még nem különíti el egymástól. A gyűjtemény — tudománytörténeti értéke és helyi vonatkozásai miatt — megérdemelné a kiadást és az alaposabb szövegkritikai elemzést.

Tóth János gyűjtői pályája, kutatói munkássága ismereteink szerint e kézirattal megszakadt. A maga személyében mindenesetre osztozik a múlt század negyvenes éveinek, Petőfi és Arany korának népszerűségében, de a népkultúra magasabb szellemi rendbe emelésének igényében is. Nem véletlen tehát, hogy belőle lesz a magyar tanyai népoktatás úttörő apostola, aki majd félszázadot tölt el a szegedi iskolán kívüli népművelésnek, de különösen a szegedi tanyák iskolaügyének fáradhatatlan szolgálatában. Az irányítása alatt álló, leginkább tőle szervezett mintegy 25 tanyai népiskolában évente 4 ezer gyermek tanult, ami abban az időben páratlan népoktatási és közművelődési teljesítmény volt.

A szegedi piarista magyarságismereti hagyomány egyébként valósággal újjászületik annak a romantikus tradicionalizmusnak ihletéséről, amely ösztönösen kíván magyar és európai lenni egyszerre. Amikor a magyar mitológia világát, ezt az archaikus istenházát Ipolyi Arnold a század történelmi szellemében restaurálni akarja, tisztes mértékben építi bele a szegedi néphagyomány köveit és mozaikszemeit is.

A szegedi anyagfeltárásnak, kutatásnak lelke Ipolyi bizalmas barátja, a Csallóközből ideszármazó *Csaplár Benedek* (1821—1906) volt.

Csaplár, (írói nevén *Karcsanyéki, Árpádfi*) Dugonics András szellemének tudatosítására, szegedi örökségének művelődési programmá fejlesztésére áldozta életének

⁴⁰ Kezdő sorai: *1823dik Esztendőben Iratott Bébán. Fuchs Mihály által. Ezen könyvek vagyonos-sa vagy Úra Fuchs Mihály. Vö. Domokos Pál Péter, A pávát őrző leány balladája. Ethn. 1959, 40.*

⁴¹ *Szmlóly N., A szegedi magyar nemzeti színészet 172. Gyűjtéseire a megfelelő helyeken pontosan hivatkozunk.*

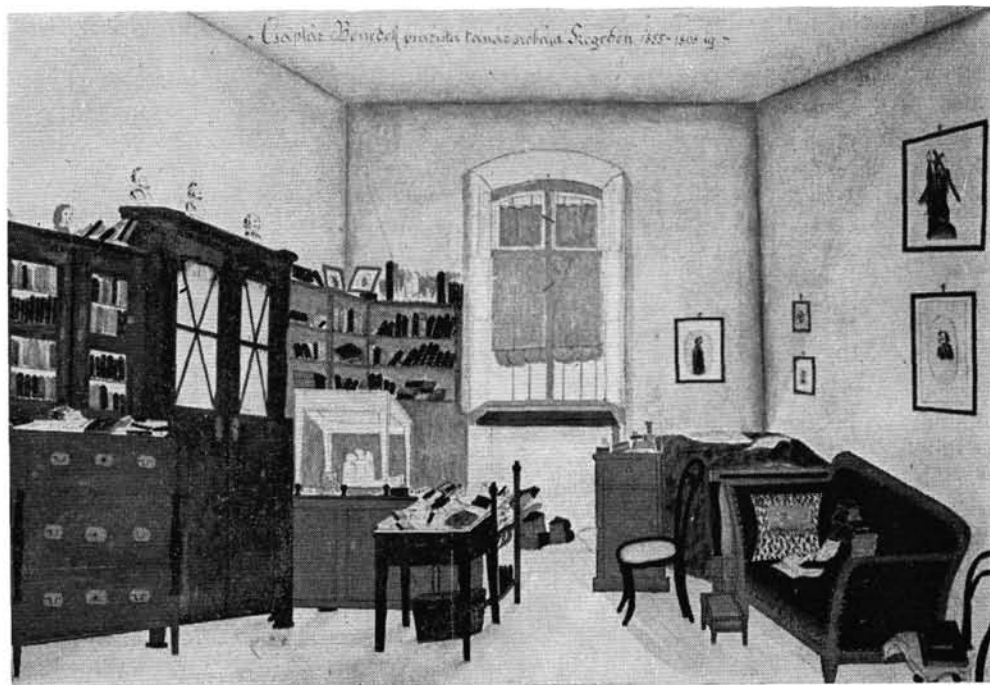
⁴² A gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárában található: Magyar irodalom. Régi és újabb írók művei 8° 77. sz. Mi Péter László másolatából ismerjük.

⁴³ *Diósi G., Tóth Ker. János: Magyar Piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerkesztette Balanyi György Bp. 1942, 97–103.*

legszebb évtizedeit.⁴⁴ Kisap korában társaival Nyitrán megalapítja a Dugonics Társaságot, afféle önképzőkört, amelynek célja a helyes és szép magyar nyelv ápolása. Lelkes híve Széchenyi István patriotizmusának. Pozsonyszentgyörgyi fiatal tanár, amikor életre szóló barátságot köt Ipolyi Arnolddal, aki akkoriban a közeli Zohor falu papja volt. A „Magyar Mythologia” ifjú írójának törekvéseit tőle telhetően anyagilag is támogatja.⁴⁵

Nyilvánvaló, hogy a Bach-korszak hamuja alatt izzó hazafias tűz is táplálja Csaplár Benedek szegedi korszakának és itteni diákközösségének lelkesedését, munkakedvét.

Kovács Ágnes Ipolyi Arnold folklórgyűjteményéről szóló dolgozatában⁴⁶ ismerteti és értékeli a Csaplár sugallatára összegyűjtött szegedi anyagot.

Csaplár Benedek szegedi dolgozószobája (Váry Gellért vízfestménye)

Legjelentősebb *Debreczeni János* (1836—1921) későbbi püspök, egri nagyprépost gyűjtőtevékenysége. Alsóvárosi csizmadiamester fia volt, aki főleg gyermekjátékokat, mondókákat, mondákat, jeles napokhoz fűződő hiedelmeket gyűjtött. Egri kisap korában diáktársait is hasonló, eredményes buzgalomra bírta. Résztvett a Czuczor Gergely és Fogarasi János szerkesztésében készülő szótár szegedi anyaggyűjtésében. Fölszentelése (1861) után két évig Ipolyi káplánja lett Törökszentmiklóson. Fiatal-

⁴⁴ Tudománytörténeti szempontból több Szegeden írt műve érdemel figyelmet. *Csaplár B.*, Buzgó óhajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszó gyűjtés ügyében. Pest 1858; *Karcsanyéki*, A nemzeti művelődés alapja, Szeged 1861. — A szegedi piarista szellemiség hőskorára már idéztük Révai Miklósról írt életrajzát.

⁴⁵ *Schütz A.*, Életem. Bp. 1943, 192.

⁴⁶ *Kovács Á.*, Ipolyi Arnold folklórgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. Néprajzi Értesítő, 1956, 233—237.

ságának nemes törekvését, a néphagyomány kutatását ismeretlen okokból abbahagyta, érdeklődését azonban haláláig megőrizte. Ezt a Kálmány Lajossal váltott több levele is bizonyítja.⁴⁷ Szegedi diáktársai közül Wéber Károly főleg a szegedi szakrális népélet köréből, Szuló Ernő, Strósz Ernő, Szluha Ágoston, Vilcsék Jakab pedig inkább a szegedi mesevilágból gyűjtött.⁴⁸ Csaplár irányítása mellett még Kalmár Bertalan félegyházi, Vénh János pedig kalocsai anyagot hordott össze.

A gyűjtésben egyébként maga Csaplár is részt vett. A felnőtt gyűjtők között ott van még Debreczeni Ferenc csizmadiamester, János édesapja, Jego Izaiás, alsóvárosi franciskánus, továbbá az egyébként ismeretlen Kis József. Kovács Ágnes legértékesebbnek Debreczeniék, továbbá Strósz Ernő anyagát tartja. Mi még Vilcsék Jakabét is ideszámítanánk.

Ipolyi folklórgyűjteményének méltán remélt kiadásával hozzáférhetőbbé válik majd Csaplár Benedek diákközösségének szegedi anyaga is, amelyet mi természetesen a kéziratból majd többször idézünk.

Csaplár különben szegedi működésének (1853—1867) számos művelődéspolitikai kezdeményével is emléket emelt magának. Ezek közül kiemeljük a szegedi boszorkánypörök jegyzőkönyvének lemásolását és első néprajzi értékelését, a Dugonics kultusz felvirágoztatását, a helytörténeti kutatások megindításának hangoztatását.⁴⁹ „A nemzeti művelődés alapja” című könyvében a nemzetneveléssel foglalkozva kiemeli az anyanyelvi kultúra jelentőségét, pártfogásába veszi a szegedi népnyelvet is. Az ö-zést nyelvünk legnagyobb hangzásbeli értékei közé sorolja.⁵⁰ Révai Miklós életéről és koráról szóló hatalmas monográfiatörredékében nagyértékű adatokat olvashatunk a szegedi piaristakultúra XVIII. századbeli méltatott, plebejus irányódásairól.

*

Csaplár szellemi hatása ihlette a rókusi *Varga János* (1846—1881) néprajzi érdeklődését is.⁵¹ Varga ügyvéd lett, Aradon élt. Népszínműveket is írt, egyik a Nemzeti Színházban bemutatásra is került.

Kitűnő, apró megfigyeléseiben szinte fölülmúlhatatlan megörökítője kora szegedi: főleg felsővárosi, rókusi szokásainak, hagyományvilágának. Nagy kár azonban, hogy anyagát majdnem mindig novellisztikus keretbe szorítja, életképpé cifrázza,

⁴⁷ Figyelmet érdemel: Ismét néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszó-gyűjtés érdekében. VU 1859. Életrajzirója bizonyára tőle szerzett értesülés alapján azt írja, hogy az Ipolyi számára kispaptársaival együtt összehordott népköltési anyag Ipolyi Arnold közvetítésével Abafi-Aigner Lajoshoz jutott. *Koncz Á.*, Egri egyházményei papok az irodalmi téren, Eger, 1892, 60—64. Úgy gondoljuk, Debreczeni Jánosnak része volt Abafi és Kálmány tudományos kapcsolatainak előkészítésében. Anyaga: EA.

⁴⁸ Szegedi ifjak mint népmese gyűjtők. A Magyar Népköltési Gyűjtemény legújabb kötete. Szeged és Vidéke 1915, 53. sz. Jól tájékozott ismertetés. Megnézendő Kovács Ágnes idézett dolgozata is. Szluha Ágostonról *Tömörkény I.*, A tanyai ember Ág Illése. Ethn. 1914. Kötetben: „Munkák és napok a Tisza partján” 460—461.

⁴⁹ Uo. 170.

⁵⁰ Egy jellemző mondata: „Ősi állapotunkra emlékeztetve annál inkább lehetne az ő-s kiejtést használni, minél inkább tapasztalunk kell, hogy az e bőitű sokasága csakugyan a mekegésre emlékeztet eltótosodott nyelvünkben.” I. m. 243.

⁵¹ Nekrológja, arcképe Vasárnapi Újság 1881, 748. Itt még a következő tárcajellegű közlései jelentek meg: Szegedi kántáló gyerekek 1867; Adventi dolgok a népéletből. Mikulás. 1867; Bohóságok farsang után. 1868; A gyermekvilág húsvétja, 1868; Lucaszéke. 1869; Szilvesztertől új esztendeig. 1869; Farsangi multságok. 1869; Kurta farsang, hosszú bőjt. 1869; A mátkapár tűzpróbái. 1870; Húsvét után. Komakulacs, békekosár. 1870; Az 1848-iki gyermekcsaták. 1871; Virág-vasárnapján. 1871; A húsvéti ünnepekre. 1871; Piros pünkösöd napján. 1871; A búcsújárások és magyar népünk. 1871; Mindenszentek napján, 1872; Karácsony ünnepe. 1873; A csök. 1875; Temetkezési népszokások, 1875—Felsorolásunk nem tart teljességre számot.

ezzel mondanivalóinak megbízhatóságát olykor veszélyezteti. A sallangokból azonban jelentős, legtöbbször más forrásokból, analógiákból is igazolható nyersanyag bontakozik ki.

Szemléletében, ábrázolásmódjában szinte paradox módon keveredik a hagyománytisztelet a racionalista kultúremler türelmetlen iróniájával és felsőbbbségével. Ebből a szempontból különösen tanulságos „A babonák könyve”, amelyet gazdag dokumentáció, biztonságos ember- és környezetismeret jellemez.⁵² A kitűnően megírt, hatásosan érvelő munka elsősorban a szegedi nép egykorú hiedelemvilágára támaszkodik, amelybe ő maga is beleszületett, és otthonosan tájékozódik benne.

Könyvének természettudományos módszere és szemlélete is mintaszerű, csak éppen az emberi szellem következetlenségeivel, a parasztság mágiikus világképének akkoriban még szinte töretlen „logikájával” nem vet számot eléggé. Ezért nem is lehetett meg a maga idejében a kellő „fölvilágosító” hatása.

*

A szegedi népköltészeti gyűjtés halhatatlan mestere *Kálmány Lajos* (1852—1919) szintén a szegedi kegyes iskola népkutató hagyományaiából, Csaplár Benedek szellemi környezetéből nő ki. Páratlan szívóssággal, törhetetlen munkakedvvel, kivételes rátermettséggel küzdi föl magát tudományszakja legnagyobb magyar tekintélyeinek sorába. Munkássága a Városnak tett legértékesebb szolgálatok közé tartozik.

Régóta virágzó felsővárosi család sarjadéka. A *Kálmány* írói neve, hivatalosan maga is egész életében a *Kálmán* szóalakot használta. A vízelőtti Kálmán (ma: Kálmány Lajos) utca éppen a család ősi települési helyének emlékezetét őrzi. A környezet az ő gyermekkorában a mainál sokkal jellegzetesebben őrizte a szegedi múlt emlékeit és hagyományait. Az utca déli végén látta a görögöknek Mihály és Gábor arkangyalokról elnevezett templomát, amelyet a nép *kiscerkó* néven emlegetett, és az árvíz mosott el. A vízenjárók és kalmárok ősi védőszentjének, Miklósnak tiszteletére szentelt minorita templomban keresztelték, később a vele szemben álló, átépített Árpád kori Szent György templom, akkor már *tornyososkola* néven Kálmány Lajos is befogadta növendékei közé. Átellenben Dugonics Andrásnak egyszerű szülőháza, kissé messzebb a Deszkás temetőben, a felsővárosiak nyugvóhelyén pedig a sírja. A szülőháztól egy ugrásra a legnagyobb szegedi valóság, a Tisza, a szomszédban pedig az ősi sóház, amelynek alapításával várossá bontakozásunk megindult.

Felsőváros — amelyet jólétéről, jókedvéről ebben az időben még *gazdag város*, *selymös város*, *kényös város* néven is emlegettek a *jámbor* Alsóvárossal szemben — Szeged törzsökös iparosságának: a szűcsöknek, tímároknak, kékfestőknek, halászgazdáknak, hajósoknak, hajóácsoknak fészke. Az utcaajtók elé ásott malomkövek és hajóorrok büszkén hirdették a nép a Tiszával való évszázados szövetségét. A különös alakú házak gazdájuk mesterségéről vallottak. Hírmondóul megmaradt bellőlük Felmayer tímárcsalád háza (Maros utca 26) és a Zsótér-nemzettség — 1966-ben sajnos, lebontott — gabonarakára (Kálmány Lajos utca), a szegedi klasszicista építészet egyik legjellegzetesebb emléke.

A Kálmán család ősi otthona még mindig az utódok kezén van, és a mai Maros utca 22. számú ház helyén állott, belső végével azonban kiszolgált a Kálmán utcára. A családban örökletes a tímár mesterség. A dédapa: Kálmán Ferenc a magyartímárok céhében *szolgálómester* volt (1802). A nagyapa: Kálmán Ferenc (1794—1861) éppen úgy, mint az édesapa: szintén Kálmán Ferenc (1819—1882), aki egyébként a piaris-

⁵² *Varga J.*, *A babonák könyve*. Arad 1877. A magyar orvosok és természetvizsgálók 300 forinttal jutalmazták a művet.

táknál hat gimnáziumot is végzett, a dédapa iparát űzte. A mesterséget öccse, Ferenc (1854—1932) folytatta, de Lajos maga is értett hozzá.

Az édesapa egyik bácskai bőrbeszerző útján Kucorán ismerkedett későbbi feleségével, Omachel Rozáliával (1825—1907), egy nemes származású kucorai mészáros leányával. Kucora XVIII. századbeli ruszin település, amely szinte máig megőrizte jellegzetes néphagyományait. Az Omachel-család a Felvidékről sodródott Bácskába.

Kálmány édesanyja, akit a család idősebb tagjai *kucorai ángyó* néven szoktak emlegetni, érdekes egyéniség volt. Nem akart férjhez menni, mert ahhoz nem adták, akihez szeretett volna. Egyik kérőjét egyszerűen faképnél hagyta, amiért azután szüleinek szégyenpénzt kellett fizetniük. Kálmán Ferencnek is csak hosszas rábeszélés után nyújtotta kezét. Különlegességként emlegetik, hogy a gyermekkori ruszin környezet hatására haláláig vajjal szeretett főzni. Mint igazi bácskai több nyelven: magyarul, németül, szerbül, ruszinul beszélt. Négy gyermekének fülébe ruszin altatót dalolt. Lajos volt az elsőszülött: 1852 május 3-án született. Keresztneve az abszolutizmus Kossuth-kultuszát fejezi ki. Igen beteges gyermek volt. Egyszer — így tudja a családi hagyomány — egy vidéki kofaasszony szállott meg náluk, aki váltig azt erősítgette, hogy a kicsi szemveréstől szenved. A későbbi folklorista csakugyan meg is gyógyult, amikor az asszony szenes vízzel lemosta róla a bajt.⁵³

Nevelésére édesanyja nagy gondot fordított. A piaristákhoz írtatták. Nem volt jó tanuló. Egyszer már úgy látszott, hogy nem lesz érdemes tovább is iskolába járnia. A család úgy emlékezik, hogy édesapja nem akart belőle urat nevelni, az anya állhatatos közbenjárására azonban mégis folytathatta tanulmányait. Az ősi műhelyben azonban dolgoznia kellett. A tímárságban való jártasságának irodalmi nyoma a Nyelvőrben megjelent közlése a tímármesterség szegedi szókincséről.

1862 őszén került a piarista gimnáziumba, amely akkor még éppen a róla elnevezett Oskola utcában, a Fogadalmi Templom helyén állott. Csaplár Benedek tudomásunk szerint nem tanította. Tanárai közül ki kell emelnünk a néprajzi érdeklődésű Váry Gellértet, a csizmában, zsinóros magyar ruhában járó Kustár Ignácot, Tóth Jánost, a tanyai iskolázás említett apostolát, a kuruc érzelmű Magyar Gábort, a rend egyik klasszikus hazai alakját. Osztálytársai közül Lőw Immánuel emelkedik ki, életre szóló barátságuk ekkor kezdődött.⁵⁴

Az érettségi vizsgálat után (1871), jóllehet nem érzett különösebb hivatást, az egyházi pályát választotta és felvettette magát a csanádi egyházmegye temesvári szemináriumába.

Szerencséjére Temesvár városa és a püspöki aula germanofil szellemének ellen-súlyozására, a hatvanas évek elején az egyik kispap, a későbbi jeles történétíró, Szentkláray Jenő buzgólkodására a főiskolával kapcsolatos egyházirodalmi iskolába erős magyar szellemet vittek bele. Megindul a Délvidék története, az egyházmegye hajdani magyar múltja iránt való érdeklődés is. Temesvárott történelmi társulat alakult, amelynek folyóirata is volt. Kétségtelen, hogy mind ennek, továbbá Szentkláray Jenő, Ortvy Tivadar és a szegedi Varga Ferenc most bontakozó történétírói buzgalmanak hatása alól Kálmány sem tudja, de nem is akarja magát kivonni. Az ő történelmi műveltsége sohasem volt fejlett, de érzéke mégis ekkor bontakozik. Hazánkban föltétlenül a legelső között értékeli a néprajzi jelenségek történelmi jellegét, amely különösen a „Szeged népe” köteteinek nagyrészt bevezetésein is meglátszik.

⁵³ Jellemző, hogy nyugalomba vonulása után betegségében fölkeresi, és Tömörkény István-nal szemben egyik levelében megvédi a csorvási javasembert, mert kezelését hasznosnak találta.

⁵⁴ Péter L., Lőw Immánuel és Kálmány Lajos barátsága. *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Budapest 1947, 349.

Az eddigiekben iparkodtunk Kálmány Lajos ifjúságának ama mozzanatait és szülőföldjének ihletéseit kiemelni, hangsúlyozni, amelyek hivatásának fölismeréséhez, vállalásához vezettek. Péter László alapos életrajzának birtokában tudományos pályáját már nem szükséges hasonló részletességgel követnünk.⁵⁵ Eredményeit munkánk során egyébként is sokszor méltatjuk. Elég, ha főbb állomásait és sorsszerű fordulatait fölidézzük, életművét jellemezzük.

Pécskai káplán, amikor a „Dugonics András sírjára” helyezett „Koszorúk az Alföld vadvirágaiból” első kötete megjelent (1877).⁵⁶ Bevezetőjében hálásan emlékezik meg a torontáli származású Abafi-Aigner Lajos buzdításairól, akinek talán Szentkláray Jenő, esetleg Debreczeni János ajánlotta a fiatal papgyűjtőt.⁵⁷ Újabbán vált ismeretessé, hogy Ipolyi a maga folklórányagát Abafi Lajosnak adta át megőrzésre. A „Koszorúk” második, igényesebben szerkesztett kötetének anyaga túlnyomóan a szegedi dohánykertészekből települt Csanádapácsról való. Gyűjtőként itt találkozik először Szeged népével.

1878-ban Szeged-Rókusra helyezik, szülővárosában is hozzáfog a gyűjtéshez. Bontakozni kezd benne a „Szeged népe”. A következő évben a Várost elsodorja a Víz, de Kálmány Lajos dokumentációjában az archaikus Szeged most már mulhatatlanul él tovább.

1879 másért is jelentős. Ebben az esztendőben jelenik meg Szentkláray Jenőnek, a hajdani szegedi diáknak a Temesközről, idegenből honosodott újabb nevén Bánátról szóló nagyszabású történeti munkája, amely Kálmányra jelentős hatással van: tudatosítja benne a feladatokat és ösztönzi a szakadatlan munkára.

Szeged népe jelentős mértékben vett részt a Temesköz újranépesítésében. Ezt a folyamatot tudományos módszerességgel és nagy körvonalakban először Szentkláray Jenő rajzolja meg. Ötvennél több temesközi falu lakossága, illetőleg magyarsága bizonyíthatóan szegedi eredetű. E népesség leginkább dohánykertészként, zömében 1779—1848 között hagyta el szülővárosát, vérségi, szellemi, gazdasági kapcsolatairól azonban nemzedékeken át sem mondott le. Természetes, hogy ez az elvándorolt szegedi nép szigetsorsának megfelelően számos népéleti archaizmust őrzött még akkor is, amikor az anyavárosban ezek a sajátosságok már halványodni kezdtek, pusztulásnak indultak. Ebből a szempontból egyenesen szimbólikusnak, páratlan szegedi misziónak érezzük, amikor Kálmány Lajos Rókusról éppen az egyik legjellegzetesebb temesközi magyar faluba, Szajánba kerül. Szentkláray szellemi hatása világosan tükröződik a „Szeged népe” kötetének⁵⁸ igen tanulságos bevezetőin, de Kálmány mind tudatosabbá váló módszerén is. Megkezdődik Szajánban, Törökbecsén, Szőregen, Törökkanizsán, Padén, Magyarszentmártonban, Lőrincfalván (Terjánban), Csókán, Egyházaskéren (Verbicán) és még számos más helyen sok ügyel-bajjal, viszontagsággal, olykor Nagybotú Lőrincre emlékeztető szenvedéllyel Temesköz magyar népéletének, szegedi összefüggéseinek föltárása.

Kálmány gyűjtői érdemeit egyáltalán nem kisebbíti, hogy elsősorban és szinte kizárólag folklórjelenségeket örökít meg. Magánéletének annyi megpróbáltatása, de talán szaktudományunk módszereinek és céltudatának akkori fejletlensége miatt

⁵⁵ Péter L., Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Bp. 1952. Vö. még Móra F. Az utolsó magyar sámán. In: Szegedi tulipántos láda. I. Bp. 1936, 205; Ortutay Gy., Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. Szellem és Élet 1940, 192. és „Halhatatlan népköltészet” 164. Egyéb méltatások felsorolása Péter László művében.

⁵⁶ Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I–II. Arad 1877, 1878.

⁵⁷ Kálmány és Abafi Lajos tudományos kapcsolatának kitűnő elemzése Pogány P., Szájha-gyomány mentésünk elfelejtett korszaka és szervezője. Ethn. 1954.

⁵⁸ Szeged népe. I. Ós-Szeged népköltése. Temesköz népköltése. III. Szeged vidéke népköltése. Arad 1881, 1882, Szeged 1893.

sem fordít kellő figyelmet a mindennapi élet néprajzának: viseletnek és táplálkozásnak, életformának és környezeti hatásoknak tanulmányozására, a kivándorolt szegediek és a környező nemzetiségek együttélésének vizsgálatára, főképpen pedig azoknak a hagyományszálaknak még bővebb, egyetemesebb kifejtésére, amelyek e magyar szigeteket Szegedhez fűzik.

Gyűjteményei a szegedvidéki népköltést még dúsan virágzó állapotában mutatják be, a gyűjtői tudatosságnak, szorgalomnak, lelkiismeretességnek az ő korában egészen szokatlan példáját adva velük: Kálmány kemény egyénisége alig ismeri az elhallgatást, kiegészítést, szépítő stilizálást. Fájdalmas hiány azonban, hogy kora egyoldalú irodalmi nézőpontja, valamint zenei ismereteinek hiánya miatt a dallamok följegyzését ő is mellőzi. Mégis elsősorban és mindenekfölött Kálmány Lajos érdeme, hogy Szeged vidéke folklór szempontjából egyik legismertebb tája hazánkban.

Kutatásaiban föltétlenül az elbeszélő hagyomány érdekelte legjobban.⁵⁹ Az a hagyomány, amely a mesei funkcion, tehát a költői sajátosságokon és szükségleteken túl az emberlét szakrális szelleméről, archaikus világképéről is tud még vallani.

A magyar népi kozmogónia leggazdagabb forrásainak feltárását neki köszönhetjük.⁶⁰ A holdra, csillagokra, világunk alakulására irányuló kutatásokat nyilván ihlette Munkácsi Bernát vogul népköltési anyaga, egészében azonban Kálmány gyűjtői ösztöne, odaadása, népszerűtete kellett a megörökítésükhöz. A nyomukban kibontakozó kép egyként idézi a magyar primitív hagyományt, de a bibliai apokrifok és a bogumil eretnokség színező hatását is.

Bár kezdettől fogva foglalkozik mesegyűjtéssel is, igazában azonban csak pályája delelőjén válik a magyar mesekutatás egyik legtiszteltebb mesterévé, a mesemondó egyéniség és a hallgató közösség alkalmi társadalmának úttörő magyar kutatójává. Főleg magyarszentmártoni meséi számos „keleties” elemükkel még szintén archaikus tudatformát tükröznek.

Balladagyűjtésének nemcsak mindjárt a Székelyföld nyomában járó gazdagsága, hanem bizonyító ereje miatt is páratlan az értéke: a középkori magyar balladatáj egyetemes virágzását, termékeny összefüggéseit igazolja.

Kálmány Lajos munkássága máris klasszikus jelentőségű. Nemcsak szülővárosa lehet rá méltán büszke, hanem szaktudományunk is. Ez a nagy dokumentum naívabb népi fokon a szegedi világnak ugyanolyan tükörképe, mint Tömörkény és Juhász Gyula életműve; sajnos, ezeknél sokkal ismeretlenebb.

*

A szegedi iskola: Hájos Gáspár, Dugonics András, Benyák Bernát, Tóth János, Csaplár Benedek szellemi világa nemcsak a magyarság és a szegedi nép önelvű szemléletét, vizsgálatát jelenti és ihleti. Hasonló munkásságra ösztönzi azokat is, akik más néprajzi tájról, esetleg idegen népközösségből származva, de a szegedi piarista gimnáziumban tanulva, illetőleg a Városban élve idővel szintén kedvet kapnak, nyilván döntő elhatározásra is kezdenek ébredni a maguk népének, emberi világának szakszerű, folklór ihletű vizsgálatához. Az alábbiakban a XIX. századot a maga

⁵⁹ Hagományok. I. Mesék és rokonművek. II. Borbély Mihály mondása után. Vác 1914, Szeged 1914; Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye. MNGy. XIII. Budapest 1914; Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka. Szerkeszti Ortutay Gyula. I–II. Bp. 1952, 1954.

⁶⁰ Kálmány L., Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. Budapest 1885. *Uő*, Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Uő*, A hold nyelv hagyományainkban. Budapest 1887. *Uő*, A csillagok nyelv hagyományainkban. Szeged 1893. *Uő*, Világunk alakulásai nyelv hagyományainkban. Szeged 1893. Egyéb műveinek jegyzéke Péter László könyvészetében, idézésükre a megfelelő helyen sor kerül.

egésében tekintjük át. Nem ragaszkodunk az időbeli egymásutánhoz, hanem inkább az összefüggéseket, csoportokat hangsúlyozzuk és emeljük ki.

Az egykorú hazai szerb művelődésnek Buda, később Újvidék mellett alighanem Szeged a legjelesebb műhelye. Részben a művelt szegedi szerb hitközség, részben pedig a gimnázium jóhíre, humanista szelleme igen sok szerb diákot vonzott a XVIII. században és a múlt század első felében ide. Közöttük jeleskedik *Musicki Lukian* költő, *Vidakovics Milos* regényíró, a „szerb Dugonics”, *Vuics Joachim*, a szerb színészettörtőrője, *Sztankovics Kornél* népzenekeutató, *Szobotics Jovan* költő és író. Ez utóbbinak önéletrajzában néhány szegedi magyar népeleti adalékot (kenyérpiac, viselet) is olvashatunk.

Szeged művelődéstörténetének legszebb lapjaira tartozik, hogy a gimnázium kebelében *szerb önképzőkör* (drustvo učeći se Srablja) is működött (1843—1864), amelynek jegyzőkönyve is ránkmaradt. Ebből kitűnik, hogy a főcél „anyanyelvünk ápolása”, vagyis a szerb nyelvkészség, művelt kifejezés gyakorlása, irodalomismeret megszerzése volt. Itt csak a néprajzi jellegzetességekre mutatunk rá. Magyarról lefordítják a Szigfridről és Genovéváról szóló népkönyvet. Előadnak a szerb lakodalomról, szerb tájszólásokról. A jegyzőkönyv több helyén Karadzics Vuk szellemi hatása is föltűnik.⁶¹

Szintén a szegedi gimnáziumba járt a bunyevác néprajzi kutatásnak máig egyedülálló, alapvető mestere, *Antunovich Iván* (1815—1888) későbbi püspök és kalocsai nagyprépost, a bunyevác nemzeti tudatnak megteremtője és máig legnagyobb képviselője.⁶²

A magyarok közül szegedi diák volt *Pintér Sándor* (1841—1915), a palóc népeletnek egyik kimagasló kutatója⁶³, nemkülönben a félegyházi születésű, de kiterjedt szegedi rokonságú *Huszka József* (1854—1934), népművészetünk romantikus hevülettű, szertelenségeiben is nagyérdemű, úttörő mestere, aki Szegeden is gyűjtött: néhány rókusi szűcs mintakönyvét mentette meg az enyészettől.

Történeti áttekintésünkben külön kell megemlékeznünk arról a maga területén nagyhírű munkásságról is, amelyet a zsidó néphagyomány feltárásával és magyarázatával a Város több rabbinemzedéke: *Lów Lipót* (1811—1875) főrabbi, majd fia, *Lów Immanuel* (1854—1944) főrabbi, továbbá *Lówinger Adolf* (1864—1926) rabbi itt, Szegeden kifejtett. Aligha lehet ugyanis kétséges, hogy Szeged ösztönző „szakmai” atmoszférája kedvezett tudományos pályájuk kibontakozásának.

A Lów-család ama híres, zsidó szentemberként máig tisztelt prágai rabbi, *Hoher Rabbi Lów* sarjadéka, akinek nevéhez a „Gólem” legendája fűződik.⁶⁴ Lipót Csehországból vándorolt hazánkba, és itt hamarosan a haladó zsidóság egyik vezéralakjává emelkedett. A szabadságharc idején tábori pap, utána magyar érzületéért raboskodik. Szeged rabbiságát 1850-ben vállalja el, a Város művelt közéletében nagy tekintélynek örvend.

Lów Lipót néprajzi munkásságát a személyes indítékokon, közvetlen zsidó szellemi környezetén és hagyományain kívül bizonyára ihlette Csaplár Benedekkel Sege-

⁶¹ A szegedi szerb műveltségről bővebben készülő tanulmányunkban szólunk. Mindenesetre már most utalunk *Gyurgyevics István* egykori szegedi görögkeleti szerb plébános szép anyaggyűjtésére is: Srbi u Segedinu. Extrait du Spomenik CVIII. N 10. Section des Sciences sociales de l'Academie Serbe des Sciences. Beograd 1960.

⁶² *Evetović, Matija*, Životi i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja. Subotica 1935.

⁶³ Egy érdekes ember halála. Délm. 1915, 20. sz. Szegedi baráti köréhez tartozott később is Pillich Kálmán, Beck Pista, Szluha Ágoston, Szulóc Ernő, Muskó Sándor, a csorvai csikósbojtár fiából lett táblaelnök.

⁶⁴ Vö. *Grün, Nathan*, Der hohe Rabbi Löw und sein Sagenkreis. 1885. Nem láttam.

Lőw Immanuel

den szövődött barátsága, továbbá számos lelkipásztorkodó kortárs papnak, a magyar szellemi néprajz nagy úttörőinek, így Ipolyi Arnoldnak, Czuczor Gergelynek, Kriza Jánosnak, Lugossy Józsefnek példája. A magyar folklór kutatásából azonban nem vette ki részét. A pátriárka megjelenésű főrabbi nagyon szeretett Alsóvároson sétálni, amelynek népi világa ekkor még töretlen volt.

Kiváló munkája az életkorról szól. Többek között foglalkozott még a zsidó esküvel, a zsidó asztrológiával, a zsidó házasságjog történeti fejlődésével. is.⁶⁵

⁶⁵ Lőw, L., Die Lebensalter in der jüdischen Literatur. Beiträge zur Jüdischen Alterthumskunde II. Szegedin 1875, XVI, 457. Munkásságának bibliográfiáját felsorolja Lőw I., Gesammelte Schriften von Leopold Lőw. V. Szegedin 1900. Lőw Lipót életrajzát megírta Hochmut, A., Leopold Lőw als Theologe, Historiker und Publicist. Leipzig 1871. Sajnos néprajzi munkásságáról, Szeged egykorú szellemi életében betöltött szerepéről nem esik benne szó. Szép jellemrajz Frisch A., Tanulmány Lőw Lipótról: Blau Lajos-Emlékkönyv. Budapest 1926, 177.

Fia, Immanuel a szegedi piarista gimnáziumot végezte. Kedves tanítványa Csaplár Benedeknek, osztálytársa Kálmány Lajosnak, akihez életreszóló tudós barátság fűzte.⁶⁶ A szülői ház és iskola szellemi környezetéből nőtt ki később folklórkutató pályája.

Lőw Immanuel a magyar nyelvnek, előadásnak született mestere volt; Arany János és a szegedi népnyelv ihlette. A magyar nyelv iránti lankadatlan érdeklődését a Magyar Nyelvőr is őrzi, amelynek állandó dolgozótársa volt. Résztvett az Akadémiai Nagy szótár gyűjtő munkájában is.

A zsidó folklór területén kora fiatalságától kezdve dolgozott. A lipcsei egyetemen készült és az arámi növénynevekről szóló doktori értekezése egész tudós pályáját előre jelzi és meghatározza: az ószövetségi és talmudi növények vizsgálatának szenteli tudományos munkássága legnagyobb részét. Már kezd a pátriárkák korába hajlani, amikor összefoglaló klasszikus műve, a „Flora der Juden” megjelenik.⁶⁷ „A Talmud és Biblia növényeinek — írja a szintén botanikus hajlandóságú Móra Ferenc — a legszigorúbb tudományos módszerekkel való botanikai és nyelvészeti, kultúrtörténeti monográfiája ez a könyv. Kertté elevenítése a legősibb herbáriumnak, amelyen mind máiglan érzik az Isten kezének szentsége, aki még akkor konzerválta azt az emberek fiainak számára, mikor a maga gyermekeinek érezte őket”.

Nagy munkájában nem feledkezik meg a szegedi szülőföld, a magyar haza növényzetének, így a paprikának tanúságairól sem. Hosszú pályáján ír többek között a *csók* (1882), az *emberi ujjak* (1900) és a *könny* (1933) folklór-hátteréről. Nem tudja már befejezni a zsidó néphagyományban előforduló állatok, kövek és ásványok enciklopedikus feldolgozását.

Lőw Immanuel bátyja, a szintén Szegeden nevelkedett, de később Amerikába vándorolt *Lőw Vilmos* (1847—1922) new-yorki ügyvéd nagy szolgálatot tett népköltészetünk angol nyelvű antológiájával.⁶⁸

Lőwinger Adolf rabbi segédlelkészként dolgozott Lőw Immanuel mellett. Tudományos hajlamai szintén a zsidó folklór területén bontakoztak ki. Máig kiváló értékű tanulmányainak tárgya többek között az *álom*, az *árnyék*, az *ég*, a *jobb* és *bal*, a *forgószél*, a *rontó tekintet*.⁶⁹ Lőwinger igen szerény, zárkózott tudós volt, aki közvetlen főnökével tudásunk szerint nem volt meghittebb szellemi közösségben. Lőw azonban föltétlenül ihlette őt. Más mesteréről nem tudunk. Nem tudunk arról sem, hogy a hazai néprajzi szakkörökkel barmi kapcsolata is lett volna. Fájdalmasan jellemző, hogy Szeged szellemi élete sem lett rá figyelmissé. Mintha egész pályáján Kálmány Lajos mostoha sorsában osztoznék.⁷⁰

A *szegedi iskola* szellemi atmoszférájában legelőször a felsővárosi, Maros utcából származó *Kovács János* (1852—1918) vállalkozik Szeged néprajzi szintézisének megírására.

⁶⁶ Keleti dogozatok Lőw Immanuel emlékére. Bp. 1947; Továbbá *Scheiber S.*, Lőw Immanuel emlékezete. Két beszéd. Bp. 1947; *Scheiber S.*, Lőw Immanuel és a zsidó néprajz. Bp. 1947. Kiegészítésekkel: Folklór sé tárgy történet. Bp. 1974; *Péter L.*, Lőw Immanuel és Kálmány Lajos barátsága. Bp. 1947. Vö. még *Krónikás [Sz. Szigethy Vilmos]*, Látogatás a 90 éves Lőw Immannuelnél. Délmagyarország 1944. jan. 14.

⁶⁷ *Lőw, I.*, Flora der Juden. I—IV. Wien—Leipzig 1924—1934. Vö. *Móra F.*, Beszélgetés a ferdetoronnyal. Bp. 1927, 124.

⁶⁸ *Loew, W.*, Magyar Poetry. New York 1899.

⁶⁹ Lőwinger Adolf életét és néprajzi munkásságát összefoglalja *Scheiber, A.*, Bibliography of A. M. Loewinger's Works in Folklore. Yeda-Am. Journal of the Israel Folklore Society. IV. 1958, 101. Előttünk ismeretes művei: [Loewinger, A.], Der Schatten in Literatur und Folklore der Juden. Wien 1910. Separatabdruck Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde. *Uő*: Die Auferstehung in der jüdischen Tradition. Separatabdruck Jahrbuch für jüdische Volkskunde. I. Magyarul is megjelent *Lőwinger A.*, A forgószél. In: Blau Lajos-Emlékkönyv. Budapest 1926, 279.

⁷⁰ Számos adatunkat Scheiber Sándor és néhai Schindler József baráti készségének köszönjük.

Szintén a piarista gimnáziumba járt. Ő is Csaplár Benedek szellemi környezetében kapott kedvet a néprajzi vizsgálódásra. Tanulmányai végeztével a posta szolgálatába lépett, és érdemes hivatalnoki pályát futott meg. Élete utolsó évtizedeiben sokat betegeskedett.

Semmi nyoma, hogy akár Kálmánnyal, Reiznerrel vagy Tömörkény Istvánnal meghittebb baráti vagy szellemi kapcsolatban lett volna. Hiába keressük a nevét Kálmány Lajos kiterjedt levelezésében. Nem örökölte meg a „Szegedi tulipános láda,” Móra Ferenc helybeli arcképcsarnoka. Emlékezetünk szerint más kortársak: Tömörkény, Cserzy, Szigethy Vilmos sem emlegetik. Ennek a hallgatásnak pontos okát már nem tudjuk.

Kovács János műkedvelő szépíró és festő volt.⁷¹ Valahogyan ez a dilettantizmus érzik néprajzi munkásságán is. Népnyelvi adatgyűjtéssel kezdte. A Nyelvőrben számos hasznos közlése jelent meg. Sokat ír a helybeli lapokban. Szegedi vonatkozású tárcái, novellái azonban — eltérően Tömörkénytől — csak nagy óvatossággal tekinthetők forrásnak, biznyságnak.

Első önálló munkája a „Szegedi emlékek” (1895) határozottan irodalmi igénynyel készült.⁷² Állításai, következtetései ezért csak szigorú kritikával értékesíthetők, és általában csak akkor fogadhatók el, ha máshonnan is igazolni lehet őket.

A Dugonics-Társaságtól jutalmazott szintézise, a „Szeged és népe” (1901)⁷³ már tudományosabb szándékkal íródott, de még így is alig több Kálmány Lajos, Herman Ottó és Reizner János műveinek módszertelen összefoglalásánál. Sajnos, hiányzik belőle a rendszeres anyaggyűjtés, kitartó terepmunka. Ez annál fájdalmasabb, mert a századfordulón a szegedi népi társadalomnak: pásztor- és halászvilágnak, száraz- és vízimolnárságnak, nép számára dolgozó mesterségeknek: így a kékfestő, szűrszabó, mézeskalácsos, zsendelyvágó és egyéb szakmáknak, egyáltalán a városi népeletnek még teljesebb, kiérett képét lehetett volna megrajzolni. Inkább gyermekkori visszaemlékezéseire, családi hagyományaira, jártában-keltében fölszedett tapasztalataira támaszkodik. Céltudatos serénységről, elszánt odaállásról alig lehet nála beszélni. A Tömörkény novelláiban szétszórt, mozaikszerű adatokkal többre megyünk, mint Kovács hol terjengős, hol meg használhatatlanul szűkszavú előadásával.

A mű legmegbízhatóbb két fejezete a táplálkozásról és ruházkodásról szól. Több-ször baj van azonban az egyes adatok aranypróbájánál itt is. Figyelmet érdemelnek levéltári közlései, bár mondanivalóiba alig tudja beépíteni őket. Terjedelmes és értékes szólásgyűjteményében nem különíti el, hogy mi belőle az élő nyelvi valóság és mi a „Példabeszédek és jeles mondások” anyagából való aggálytalan átvétel. Művében legértékesebbek az önkéntelenül odavetett észrevételek, rövid megfigyelések, amelyek elsősorban inkább szépírói fogékonyságából, semmint tudományos rátermettségéből fakadnak, de tanuskodásuk akárhányszor így is igen jelentős.

Ferenczi János (1838—1896) néptanító, a szegedi népnyelvi kutatásnak volt farradhatatlan munkása.⁷⁴ Gyűjtött azonban a hiedelemvilág és a népdal köréből is.

Az egyébként teljesen ismeretlen Nagy József gyűjteménye⁷⁵ 300 szegedi népdal-szöveget foglal magába. Nem nagy számmal van közöttük műköltői eredetű, nép-

⁷¹ Zs. P. [= Zsidó Pap = Löw Imánuel], Kovács János. SzN. 1918, 2. sz. Innen tudjuk, hogy Kőrömczy János néven verselgetett is. Az „Üstökös”, „Bolond Miska”, Bolond Istók” számos humoreszkjét közölte.

⁷² Szegedi emlékek. Szeged 1895.

⁷³ Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged, 1901.

⁷⁴ Vass M., Ferenczi János élet- és jellemrajza. Bp. 1888. Vö. V.M., Ferenczi János: SzN. 1896, 95, 96. sz. Adatközléseinek felsorolása SzegSz. I. 25.

⁷⁵ Legújabb szegedi népdalok. Szerk. Nagy József, Szeged 1878, 244, X.

színműből, továbbá a gyűjtő tollából származó műdal is. Ezeket legtöbbször azonban hűségesen meg is jelöli. Hazafias lelkesedésből gyűjt, nincsenek tudományos igényei, forrásokra nem hivatkozik. Anyagának tekintélyes része azonban kétség-telenül népi eredetű. Nem tudni, hogy a kortárs Kálmány Lajos, aki jegyzetei között silányabb gyűjteményekre is pontosan hivatkozik, miért hagyja figyelmen kívül Nagy József jónéhány értékes szöveget is közlő munkáját. A jórészt szerelmi, csekélyebb mértékben hazafias, szabadságharc-ihlette népdalokat tartalmazó, kis formátumú kötet a daloskönyvek hagyományait idézi és nyilván a társadalom egyszerűbb, de már írástudó rétegeinek szánt ponyvakiadvány volt. Készült munkájának folytatására is. Előszavában ígéri, hogy a dallamokra is nagy gondot fordít majd.

Eddig a szellemi néprajz, folklórvilág iránti érdeklődés szegedi múltját, úttörő szakaszát vettük szemügyre. Ez a vizsgálat mindenesetre megelőzi a tárgyi kultúra, gazdasági élet, a mindennapok tudatos tanulmányozását. Bár Dugonics műveiben is fölbukkan néhány hasznos megfigyelés, mégis *Vedres Istvánt* (1765—1830) kell a gazdasági és statisztikai néprajz helyi úttörőjének, Berzeviczy Gergely, Nagyváthy János, Csaplovics János méltó szegedi kortársának tekintenünk.⁷⁶

Vedres családi körülményei emlékeztetnek Dugonicséra. Atyja horvát eredetű, bevándorolt szücsmester, édesanyja törzsökös felsővárosi magyar lány. Vedres az ökonómikus népszemlélet első, de igen kimagasló helyi képviselője, akinek személyében a magyar reformkor optimista humanizmusa és közgazdasági pragmatizmusa harmonikus egyensúlyban találkozik egymással.

Egyfelől a szegedi piarista játékszín hazafias, népies hagyományainak első polgári képviselője. Szülővárosa múltjáról színdarabot ír, az új tanácsháza falai között kőszínházról gondoskodik, a nyelvi nacionalizmus szellemében a latinnal szemben síkra száll a magyar nyelvi jogaiért.

Tudja azonban azt is, hogy a pallérozott nemzetnek, a művelt Szegednek egészen új gazdasági alapokra kell helyezkednie. Ezért foglalkozik a Tisza-szabályozás és a Duna—Tisza csatorna kérdésével. Hazánkban először ő köti meg erdővel a szegedi futóhomokot és ezzel lehetővé teszi az addig elhagyatott, értéktelennek ítélt pusztaságnak modern kultúrtájja alakulását, a tanyás-gazdálkodás legigényesebb formáinak kibontakozását. Vedres egyéniségének ritka sokoldalúságát mutatja, hogy ugyanakkor az alföldi urbanizmusnak, városrendezésnek is alighanem úttörő alakja.

A napóleoni háborúk nagy hazai agrárkonjunktúrája: a gabona-, takarmány-, dohány-, gyapjútermesztés hallatlan föllendülése Szegedet elsőrangú közgazdasági központtá teszi. Itt hajózzák be hosszú évtizedeken át a Tiszántúl és Temesköz messze vidékeinek mezőgazdasági javait.

Ezt az árucserét jelentős mértékben előmozdítja az a 700 öl hosszú fahíd, Vedres alkotása, amely az akkor még mocsaras újszegedi részen ível Szőreg és a Tisza között. Vedres a tervezett Duna—Tisza csatornával kapcsolatban — a londoni nagy dokkházakra gondolva — fölveti azt a javaslatot, hogy a várat, amely már elvesztette katonai jelentőségét, kereskedői tárházzá kell átalakítani. Itt a tiszai hajók közvetlenül rakodnának. Tervének indokolásában már napjaink irányított gazdálkodásának eszméi is fölszillannak.

⁷⁶ Legjobb életrajza *Farkas László*, Vedres István mérnök élete és működése. Kiadja a Magyar Mérnök és Építész Egylet Szegedi Osztálya. Szeged 1937. Vö. még *Nagy Z.*, Vedres István művészi munkássága. Bp. 1956. — Szép jubiláris tisztelgés: Nemcsak magunknak születtünk. Válogatás Vedres István írásaiból. Kiadja a szegedi Tömörkény István Gimnázium Igazgatósága. Összeállította Rully János tanár. Szeged, 1965. — Szobra is ebben az esztendőben került a szegedi Nemzeti Emlécsarnokba.

Vedres István

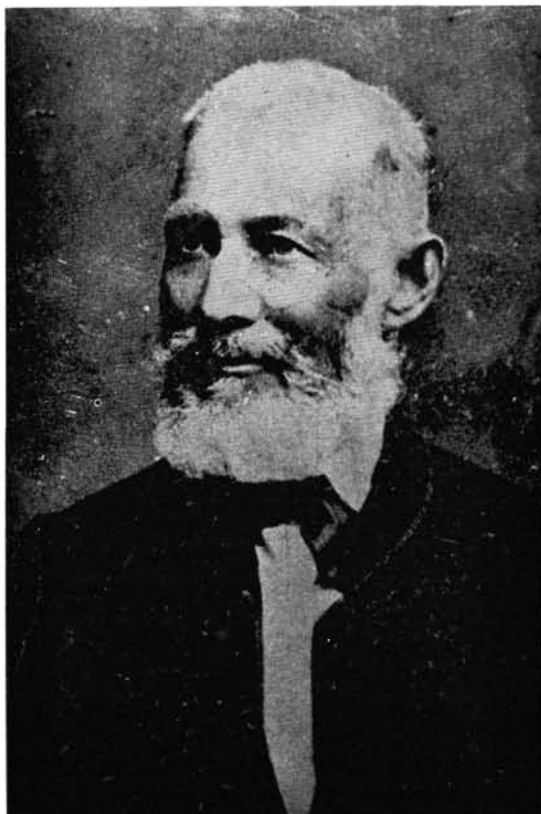
A gabonátárolás, főleg a dohosodás súlyos kérdése sem hagyja nyugton. Megfelelő magtár az ő idejében még kevés volt. A maga vedresházi mintagazdaságában boglyakemence alakú, felső nyílású gabonás vermeket építtetett. A magyar építészet történetében ezzel alighanem Vedres István az első, aki tudatosan merít a paraszti építkezésből ihletet. Tökéletesített vermei azután hatottak a Tiszavidék és Temesköz falusi tárolási technikájára is.

Irodalmi alkotásai⁷⁷ tele vannak Szeged történeti néprajzához kitűnően értékesíthető adatokkal. Forrásként a legértékesebb közülük az új tanácsháza felavatásának emlékezetére írt állapotrajz, amelyben a korabeli Hármas Kistűkör verszetekbe foglalt tudnivalóinak módjára ő is versben mondja el a Város földrajzi viszonyait, küzdelmes múltját. Megrajzolja benne társadalmi képét, gazdasági erőfeszítéseit és virág-

⁷⁷ Művei megjelenésük sorrendjében: *V. I.*: „Nemes szabad királyi Szeged városa megnagyobbitandó tanácsháza talpkövének letétele alkalmatosságára készült versek.” Pest 1799; „A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna, melynek helyét nemcsak Magyarország, hanem az egész Ausztriai birodalom hasznára felkeresni és meghatározni igyekezett Vedres István. Szeged 1805. „Vedresházi gabonavermek.” *Nemzeti Gazda* 1815. „A sívány homokság használhatása.” Szabad királyi Szeged városának javasolta Vedres István. Szeged 1825.

zását. Találó szavakkal mutat rá a jószágtartás, dohánytermelés, kertészet, faipar, víziközeledés rohamos fejlődésére. Fölbecsülhetetlen értékű utalásaira munkánk során állandóan hivatkozunk.

A múlt század első felének szegedi társadalomtörténeti, gazdasági fejlődését, népéletét: a parasztcivisek világának urbánus társadalommá alakulását lényeges

Kováts István

vonásokkal jellemzi Kováts István (1822—1902) kőművesmester nagyértékű, sajnos máig kiadatlan önéletrajza,⁷⁸ amelyből természetesen szintén sűrűn merítünk.

Hasznos szegedi és temesközi népéleti megfigyelések olvashatók *Kassai Vidor* (1840—1928) önéletrajzában is.⁷⁹ Nagy színészünk a szegedi tájon nevelkedett.

Összefoglaló munkáig ugyan nem jutott el a híres szegedi kötélverő mester, majd gyáros, *Bakay Nándor* (1833—1902), Csaplár Benedek egykori tanítványa, azonban a szerkesztésében megjelent „Alföldi Iparlap” (1881—1884) évfolyamaiban, továbbá számos újságcikkében kitűnő megfigyeléseket közöl⁸⁰ a régi szegedi céhességről, szövő- és kötélverő-iparról, egyáltalán a régi szegedi polgárságról.

⁷⁸ *Egy szegény pórfű önéletrajza*. Gyermekének ajánlja *Kováts István*. Szeged 1885. A kézirat több másolatban ismeretes, föltétlenül megérdemelné a kiadást.

⁷⁹ *Kozocsa S.*, *Kassai Vidor emlékezései*. Budapest 1940.

⁸⁰ Értékes adalékait felhasználásuk helyén idézzük.

A felsővárosi *Szűts Mihály* (1846—1923), a debreceni mezőgazdasági akadémia igazgatója Szeged mezőgazdaságáról írt monográfiikus igényű munkát.⁸¹ Történeti áttekintése elnagyolt, teljességgel Reizner János kutatásaira támaszkodik. Lényegében az 1848—1914 közötti időszak döntő jelentőségű szakaszáról szól. Előadása egyenetlen, módszere kiforratlan, szemlélete már a maga idejében is elavult. Állapotrajza azonban így is megbízható, tanulságos, egyes részleteiben egyenesen forrásértékű.

Szeged polgári történetíróit: Varga Ferencet,⁸² Reizner Jánost, Czímer Károlyt⁸³ a kor közjogias történet szemléletével szemben a társadalom és gazdasági élet döntő tényezőinek méltánylása jellemzi. Itt csak a legkiválóbbról emlékezünk meg.

Reizner János (1847—1906) egészen fiatalon írt a szegedi mészároság múltjáról (1874). „Szeged és Délmagyarország” (1894) c. tanulmányában rámutat a mi népünknek a Temesköz betelepítésében való nagy szerepére.

Helytörténeti szintézise, a „Szeged története” mérhetetlen szorgalomról, az adatok bőségéről, a gazdaságtörténeti és társadalmi mozzanatoknak az ő korában szokatlan tiszteletéről tanúskodik. A mű már tisztos módon elavult, hiányosságai is sűrűn kiütözköznek, de még sokáig nélkülözhetetlen marad a néprajzi kutatóknak is.⁸⁴

Reizner volt az 1883-ban alapított szegedi múzeum első igazgatója, azonban a népélet, néprajzi gyűjtés iránt teljességgel érzéketlennek mutatkozott.

*

Utóda *Tömörkény István* (1866—1917) nemcsak a néprajzi tár megszervezésével és fejlesztésével, hanem a szegedi népélet egyes jeles mozzanatainak tudományos feldolgozásával,⁸⁵ tájszógyűjtéssel⁸⁶ is szolgálta népét és városát.

Szeged egyik legnagyobb fia különös véletlen folytán nem Szegeden született.⁸⁷ Anyai ágon abból a szegedi német polgárságból származott, amely éppen a szabadságharc és abszolutizmus idején azonosult izzó magyarrá, kitephetlenül szegedivé.

⁸¹ Szeged mezőgazdasága. Szeged 1914.

⁸² Szeged története. I. Szeged 1877 (több nem jelent meg).

⁸³ A szegedi veszedelem. Budapest 1891; Cserni Iván cár Szegeden. Budapest 1892. A szegedi szandzsák.: A Dugonics-Társaság 1893. Évkönyve. Szeged 1894; A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története. 1829—1929. Szeged 1929.

⁸⁴ Szeged és Délmagyarország: A Dugonics-Társaság 1894. Évkönyve. Szeged története. I—IV. Szeged 1900. Előzménye A régi Szeged. I—II. Szeged 1884, 1887.

⁸⁵ *Tömörkény I.*, Munkák és napok a Tisza partján. Sajtó alá rendezte és az utószót írta *Péter László*. Budapest 1963. Tömörkény összes felhasznált művei munkánk befejező kötetének végén, az Irodalom fejezetben hiánytalanul megtalálhatók.

⁸⁶ Vö. SzegSz I, 15, 33.

⁸⁷ Miért nem tekinti Ceglédet szülővárosának: Barlanglakók 187. Tömörkény István pályáját: emberi, költői, kutatói nagyságát Ortutay Gyula egyik fiatalkori, de igen elmélyedő, máig jelentékeny művében rajzolta meg: *Ortutay Gy.*, Tömörkény István. Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma. Szeged 1934. Szövegváltozata *Ortutay Gyula*, Írók, népek, századok. Budapest 1960, 25—106. Jól esik utalnunk Juhász Gyula esszerű kis életrajzára is, amely csak a költő halála után látott napvilágot: *J. Gy.*, Tömörkény István élete és művei. A Dugonics-Társaság kiadása. Szeged 1941. Lirai ihlettségű portréja *Móra Ferentől*: Tömörkény István. Megjelent; Célszerű szegényemberek. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Móra Ferenc. Szeged, 1922. Vö. még *Péter László*: Tömörkény mikrokozmosza. Megjelent az idézett kötet utószakaként. Vö. még A Sebők-högyön. Délm. 1962, máj. 18. Itt volt ipának, Kiss Pál vendéglősnek tanyája. *Juhász Antal*, Az etnográfus Tömörkény. Tiszatáj 1966, 977. *Katona Imre*, A kétkézi munkások Tömörkény műveiben. Tiszatáj 1967 389. Nem elégíti ki napjaink Tömörkény-kutatásának minden követelményét *Kispéter András*, Tömörkény István. Budapest.

Tömörkény novelláit és dolgozatait a hivatkozásoknál idézzük, megjegyezvén, hogy a Czibor János szerkesztette kötetek szöveggondozása nagyon felületes, olykor félrevezető. Magyarázó jegyzetekre is szükség lett volna.

Tömörkény István

Ennek az emberi világnak puritán kötelességtudását, munkaszeretetét, művelt egyszerűségét ő is örökölte.

A Feketesas vendégfogadásának kisfia még a régi Palánkban gyerekeskedett, majd a piarista gimnáziumba kezdett járni, miközben Genovéva és Meluzina épületes ponyvatörténeteit is olvasgatta. Nem csoda, hogy a Palánk polgári világáról, életéről, eltűnt sajátosságairól később annyi megszívlelendő, forrásértékű mondanivalója van.

Különben szinte egész élete az ősi Dömötör-templom árnyékában és a még-ősibb Tisza eszméltető szomszédságában telt el. Csak azért diákoskodott Makón, csak azért töltötte vakációit a sövényházi, tömörkényi pusztaságon, csak azért volt katona Boszniában és Bécsben, csak azért nem maradt szívesen egyetlen éjszakára sem Budapesten, hogy szüntelenül hazatérhessen, mindig itthon lehessen, virrasszon és álmodjék a *vízenjárók és kétkézi munkások*, a *szegedi parasztok és egyéb urak*, a tanyai *egyszerű emberek* társaságában. Ez a paraszti kozmosz az ő egyetlen múzsája.

Alig ír másról. Előtte már Dugonics és Mikszáth is sokat megsejtett ugyan belőle, azonban a *szegedi nemzet* az ő teremtő, alkotó talentumának karján vonul be először, de véglegesen a magyar irodalomba. Éppen a legjobbkor jött: a hagyományos parasztlelet válságos idejét éli, még sokat őriz a múltból és hagyományból, de az idő már kezd eljágni fölötte. Tömörkényt ösztönös ízlése megvédi a parasztromantika kísértéseitől és túlzásaitól. Talán ezért van azután, hogy a művészi igazság különös erejével ragad meg bennünket a parasztlelet humanizmusának, természetességének, bölcs egyszerűségének, továbbá a parasztsors nehéz, olykor hősiessé viszontagságainak megörökítése. Nem idillizál, nem fejt ki propagandát sem, de minden sora kemény emberi és művészi helytállás.

A nagyvárossá fejlődő, paraszti múltjából a XX. századba, napjaink új világába igyekvő Szeged népi gyökérzete, patriarkális életérzése, de másfelől döbbenetes elhagyatottsága is gazdag változatokban talál Tömörkényben klasszikus ábrázolójára. Ezt a liberális kapitalizmus szirtjei között hánykolódó szegedi kozmoszt Tömörkénynek itt-ott Homeroszhoz vagy Tolsztojhoz méltó ihlettel és érvényességgel adatott meglátnia. Alkotásaiban egy válságos társadalmi állapotnak és átmeneti kultúrának mesteri képét, egyben a művészi következetességnek és alázatosságnak ritka ajándékát adja át a szegedi utókornak.

Tudományos igényű munkáiból, de novelláinak megfigyeléseiből, odavetett utalásából, környezetrajzából is monumentális körvonalakban bontakozik ki előttünk a szegedi táj és társadalom élete a századforduló évtizedeiben. A kép hiányosságai ellenére is találó, hitelessége minden vitán fölül áll, minden próbának megfelel. Az egyenetlenségeket az magyarázza, hogy a tanyák népe és a vízenjárók állanak szívéhez legközelebb. A Víz után újraépült, *palotás* jelzővel illetett úri Szeged idegen tőle: a Tisza parti kiskocsmákban, a külvárosok, főleg Felsőváros utcáin, kint Zákányban és Szatymazon azonban mindig megtalálja azt az archaikus Várost, amelyet ő ígézett az irodalmi halhatatlanságba.

Tömörkény életműve — Kálmány hagyatéka mellett — a szegedi népéletnek kimeríthetetlenül buzgó forrása és tanúsága, minden későbbi, egyetemes igényű kutatásnak is alapja és mértéke. Amíg Dugonics András, Csaplár Benedek, Kálmány Lajos a folklór szegedi világát derítette föl, addig Tömörkény főleg a tárgyi kultúrához, társadalmi élethez, városi néprajzhoz kínál fölbecsülhetetlen adatokat és utalásokat. Sokszor már egy-egy mellékmondatával is hálára kötelezi és megnyugtatta a mai kutatót. Tudományos becsületessége, valóságérzéke szinte példátlan.

*

A szegedi múzeum gyűjtő és baráti közösségéhez számos értékes, olykor érdekes egyéniség tartozott. Leginkább a szegedi népkultúra tárgyi oldala érdekelte őket. Ebből a lelkes, odaadó érdeklődésből született meg Tömörkény vezérkedésével a hosszú ideig méltatlanul rejtőzködő, országos jelentőségű néprajzi gyűjtemény, nemkülönben számos, ma már fölbecsülhetetlen értékű, forrásjellegű részlettanulmány.

Herman Ottó (1835—1914) nevét kell elsőnek megemlítenünk. A magyar tárgyi néprajzi kutatás nagy úttörője, bár nem volt szegedi, mégis sok jogon beletartozik ebbe a szegedi világba is.

A Városnak éppen a szegedi nép bizalmából hosszabb ideig negyvennyolcas országgyűlési képviselője. A szegedi halászat és pásztorélet tárgyi világának nagyérdemű kutatója. Ő buzgólkodik leginkább az ezredévi kiállítás Szegedről származó néprajzi anyagának összegyűjtésén, amely azonban tudomásunk szerint nem került vissza a Városba. Mindig szívén viseli a szegedi múzeum és felállítandó egyetem ügyét. Levelezésben áll Tömörkény Istvánnal.⁸⁸

Klasszikus műve, „A magyar halászat könyve” át van szöve igen gazdag szegedi, tápai, gyevi anyaggal. Szeged tárgyi népéletének tudományos vizsgálata Herman Ottó halászati kutatásaival kezdődik.⁸⁹

1899 őszén kiállítás volt Szegeden, amely azonban szegényes néprajzi tanulságai-val Herman Ottót nem elgátította ki. Hogy szegedi útját ne érezze hiábavalónak, elhatározta a szegedi tanyavilág rövid tanulmányozását. Volt egy alsóvárosi jóembere, a talicskakészítő Vőneki Pál, aki lehetővé tette, hogy Pálffy Antal zákányi gazdálkodó, egyúttal tanyai kapitány vendégül lássa.⁹⁰

Naplójában⁹¹ röviden leírja zákányi élményeit, tapasztalatait; a tanyaházat, a nemzeti rendszer nyomait, Szeged jellegzetes tanyai közigazgatását. Szól még a jószágállományról, székerről. Megjegyzi, hogy „nagyon érdemes dolog volna valamely érintetlenebb tanyán egy évet eltölteni, és az életet apróra megfigyelni. Ősi vonatkozású dolog akadna akárhány.” Herman Ottó ezt a szándékát sajnos, nem váltotta valóra, pedig manapság a szegedi tanyavilág történeti néprajzának tekintélyes bizonyóságként tartanánk számon.

A szegedi népélet egyik jellegzetes, évszázados ága volt a pákászkodás: a vízi gyűjtögetés, amit a múlt század ötvenes éveiben kezdődő folyószabályozás fokozatosan halálra ítélt, a *Víz* (1879) pedig örökre elmosott. Ennek a világnak manapság már csak fölötté halovány töredékei élnek népünk emlékezetében. Ezért klasszikus a forrásértékük *Lakatos Károly* (1853—1914) vadászati szakíró könyveinek, dolgozatainak,⁹² amelyek ha nem is néprajzi szemlélettel, mégis a természet és hagyomány elmúló jellegzetességei iránt fogékony szemtanúnak jó ösztönével örökítik meg a szegedi lápok, mocsarak ősi életét.

⁸⁸ Az ősfoglalkozások és Szeged. Herman Ottó kutatásai SzN. 1898, 223. sz.

⁸⁹ *Herman O.*, A magyar halászat könyve. I—II. Budapest 1887. Az Előszóban Bertalan Alajos piarista tanár, Reizner János főkönyvtáros, Hegedűs István tápai jegyző, továbbá Csikos Antal, Böröcz Mihály, Kopp István szegedi, öreg Biacsi János tápai halászok segítségét köszöni meg. Vö., Herman Ottó könyve. SzN. 1887, 77. sz. Másik, gazdagabb szegedi anyagot is tartalmazó műve A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest 1914. Itt Kovács János, Reizner János, Tömörkény István, továbbá Pálffy Antal, Szabó Ferenc, Vőneki Pál, Zámbo György parasztemberek támogatását nyújtázza.

⁹⁰ *Madarassy L.*, Herman Ottó látogatása a szegedi Pálffy-tanyán. Móra Ferenc glosszáival Budapest 1935.

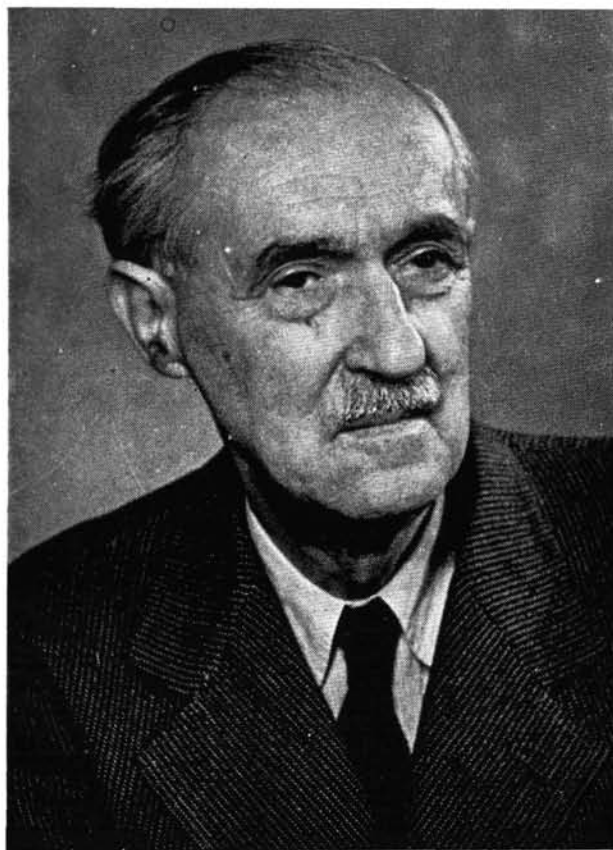
⁹¹ *Madarassy* nyomán. Az EA.-ban őrzött naplója nem mond többet mint amennyit itt olvassunk.

⁹² Szegedi szempontból kiemelkednek: Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged 1891; Természeti és vadászkepek. Szeged 1897. A vadászmesterség könyve. Szeged 1903; A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethn. 1910; A pákász vagy nádlaci. Ért. 1912. Szerkesztette a Természet c. szaklapot. Egyéb műveire szükség szerint az előadásban még utalunk.

Lakatos sem volt Szeged fia. Hivatalnokként került a Városba, ahol még ismert művelt, úri vadászokat: Abafi-Okrutzky Aurélt, Zsótér Lászlót, de öreg, nagyidejű pákászokat is, akik fölelevenítették előtte az elmúlt időket. Lakatos előadása terjedős. Érezzük rajta a vadászemberre annyira jellemző, kényelmes, anekdotázó kedvet. Észrevesszük azonban, mikor idézi a hagyományt, és mikor színezi, keretezi a lényeges mondanivalókat a bőbeszédű egyéni stílusgyakorlat. Maga is jeles vadász, érdekes, korában szívesen olvasott vadászati szakíró, akinek legtöbb műve éppen Szegeden jelent meg.

Hosszabb budapesti tartózkodás és sok viszontagság után visszatér régi barátai közé Szegedre. Itt Tömörkény, Móra, Cs. Sebestyén Károly környezetében a múzeum napidíjasaként éldegél, újságcikkeket írogatva, régi műveit szétaprózva, ismételve. Betegségére orvoslást keresve Budapesten halt meg. Temetéséről Szeged városa gondoskodott.⁹³

Cs. Sebestyén Károly (1876—1956) rajztanárként került (1898) a Boldogasszony sugárúti polgári iskolához, és itt mintegy két évtizeden át, 1921-ig működött, de párhuzamosan a múzeumi rendezőmunkába, Szeged egykorú képzőművészeti életébe

Cs. Sebestyén Károly

⁹³ Megragadó nekrológja Egy marék föld a vadász Lakatos Károly sírjáról. Megjelent *Móricz P.*, Magyar sirató.: Öreg kuriáktól a nagy pusztáig. 295.

is belekapcsolódott.⁹⁴ Fölényes rajztudása néprajzi tanulmányainak hiteles illusztrációin, de Tömörkény, Juhász Gyula és Móra több Szegeden megjelent művének borítólapján is visszatükröződik.

Az iskolában tanítványa lehettünk (1914—1918) és így szemtanúként állapíthatjuk meg, hogy abban az időben még lelkes híve volt a Huszka József és Lechner Ödön nyomán bontakozó magyaros szecesszióknak. Népművészetünk motívumkincsét állította szabadkézi rajzpedagógiájának középpontjába. Vázlatkönyvünkben máig őrizzük azokat az alapmotívumokat, amelyeket a III. osztályban év elején a táblára rajzolt. Ezekből kellett a diákságnak önálló vonal- és színekompozíciókat terveznie. E motívumokban az akkoriban sokat emlegetett *szűornamentika* elemeire ismerünk. Röviden utalunk törekvéseinek egykorú szegedi párhuzamaira: Kabók Imre gombkötő mintáira, Lechner Ödön és Raichl J. Ferenc házdíszítéseiére.

A környékbeli nemzetiségi falukból bejáró diákjai hordják össze a felsőtorontáli szerb húsvéti tojásokról szóló dolgozatnak⁹⁵ tárgyi anyagát, amely ismeretlen okokból azután a temesvári múzeumba került.

Életének delelőjére igen jótékony hatással volt a szegedi tudományegyetem nyelvész professzoraival és régészeti munkaközösségével való meghitt kapcsolata.

Cs. Sebestyén főleg a ház- és bútorkutatás terén szerzett maradandó érdemeket. Elindítja a szegedi utcatörténet vizsgálatát. A század elején jelent meg a szegedi *napsugárdísz* leíró, a kérdésben alapvető dolgozata.⁹⁶ Nagy figyelemmel kíséri azt a típusváltozást, amely a társadalmi és gazdasági viszonyok kényszerítő hatása alatt a szegedi táj parasztházain századunkban mutatkozik.⁹⁷ Ezzel függ össze a Város XVIII. századi tüzelő- és fűtőberendezéseiről írt, módszertanilag is igen tanulságos dolgozata.⁹⁸

Kiváló érdeme a régi Dömötör-templom bontásának nyomokkísérése, és a kibontakozó Árpád-kori torony megmentése. Mintaszerű a szegedi Vár középkoráról és Szeged középkori templomairól szóló műve,⁹⁹ amelyekben a művészettörténeti jelleg mellett a régészeti, néprajzi szemlélet is sokrétűen érvényesül. A harmincas években belekapcsolódik a „Népünk és Nyelvünk” szerkesztői munkájába is.¹⁰⁰

A múzeum, illetőleg Tömörkény István baráti köréhez, kiskocsmai asztaltársaságához, így a *császári és királyi köztársaság*¹⁰¹ összejöveteleihez több kortárs író is hozzátartozott.

A *Homok* néven is írogató *Cserzy Mihály* (1865—1925) foglalkozására nézve borbélymester, egyúttal a maga idejében országosan megbecsült, szívesen olvasott

⁹⁴ Pályájának méltatása még a jövő feladata. Ehhez hasznos szegedi vonatkozású adatok *Banner János*, Cs. Sebestyén Károly (1876—1956). MFMÉ 1957. Vö. még *Vargha L.*, Cs. Sebestyén Károly. Ethn. 1957, 170; Marián Emese kéziratos szakdolgozatát értékes anyaggyűjtés jellemzi.

⁹⁵ Felsőtorontálmegyei húsvéti tojások. Értesítő 1913.

⁹⁶ Szegedi napsugárdíszes házvégek. Értesítő 1904.

⁹⁷ A Szeged-vidéki parasztház és az alföldi magyar háztípus. NNy 1933.

⁹⁸ Szegedi tüzelő és fűtő berendezések a XVIII. században. Dolgozatok a Ferenc József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből 1931.

⁹⁹ Eredményeit összefoglalja Szeged középkori templomai. Szeged 1938.

¹⁰⁰ Érdekességként megemlíti, hogy Debrecen és a Hajdúság érdemes néprajzi kutatója, Ecsedi István ebben a szegedi környezetben, Tömörkény István ihletésére fordult szegedi helyettes tanár korában (1908—1909) a népelet felé. „Ecsedi István — írja Sőregi János — aki pesti évei alatt erős átváltozásnak és átvedlésnek volt kitéve, Szegeden Tömörkény hatása alatt korábbi parasztonérzetében megerősödött. Tömörkényt személyesen is ismerte. A szegedi múzeumot, különösen annak néprajzi osztályát látogatta.” *Sőregi János*, Ecsedi István (1885—1936). A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. 7. Debreczen 1937, 9. *Ecsedi*, A hortobágyi pusztai természeti viszonyai, tekintettel a mezőgazdaságra. (1908) [doktori értekezés]: Szegeden jelent meg.

¹⁰¹ *Cserzy M.*, Öreg Szeged 62; *Juhász Gy.*, Tömörkény István 52.

novellista. Amíg Tömörkény főleg a vízenjárók és kétkezi munkások, továbbá a tanyai parasztnép írója, addig Cserzy a maga tisztés, kissé naív módján leginkább a szegedi külváros jellegzetes alakjait, kisembereit, a munkásnépet örökíti meg.

Sokat tanult barátjától és mesterétől, népszemlélete is itt-ott emlékeztet Tömörkényre. Bőbeszédű előadása, lazább szerkesztő készsége, elmosódottabb ábrázolása, érzelmeskedő hajlama ellenére sem méltatlan kortársa Tömörkénynek. Az ő alkotásainak környezetrajzából és magatartásából is ugyanaz a szegedi hitelesség sugárzik, mint Tömörkény világából.

Cserzy életéről, írói pályájáról, műveinek helytörténeti és népéleti tanulságairól még nem készült igényesebb vizsgálat. Ezt csak részben magyarázza könyveinek ritkasága, hiszen a szegedi irodalmi életnek ez az érdemes kismestere Tömörkény és Móra mellett is méltó az olvasásra, tanulmányozásra.

Szépirodalmi jellegű művei mellett¹⁰² a régi szegedi foglalkozásokról, így a tabakosokról, madarászokról, fuvarosokról, vendégfogadósokról, disznóvágókról közöl nagyértékű, nélkülözhetetlen, forrásértékű megfigyeléseket. Öreg korában mindenestre szemrebbenés nélkül írja, költi át olykor Nagy Sándornak, Beck Pistának és Móricz Pálnak a régi Szegedet idéző tárcáit. Tudományosabb igénnyel írt a szegedi népviseletről és temetkezési hagyományokról is.¹⁰³ Egyik kései munkája, „Az öreg Szeged” voltaképpen lírai útikalauz a szegedi kiskocsmák világában: a *darvadozó*, paraszti hagyományaira, töredező társadalmi életére emlékező Város jelenik meg benne a századforduló idején.

A hajdúivadék *Móricz Pál* (1870—1936) a századforduló táján évekig volt szegedi újságíró. Utána is sokszor tér vissza a Városba, amely valamiképpen szellemi szülőföldjévé válik, hiszen sajátos, ízes írói készségét, szabatos megfigyelő tehetségét nyilván a szegedi hírlapírás nagymesterei: Nagy Sándor, Mikszáth, Gárdonyi, főleg azonban Tömörkény ihlették, edzették. Nagy szeretettel, olykor romantikus elborulással örökíti meg karcolataiban, tárcáiban, visszaemlékezéseiben a régi magyar élet, benne a szegedi világ eltűnő jellegzetességeit.¹⁰⁴

Móricz Pál, szegedi írói nevén *Portörő Kelemen* gazdag helyi, különösen pedig felsővárosi, felsőtanynai portréiból, életképeiből — lehántva róluk a novellisztikus burkot, az alkalmyszerűségből adódó sallangokat, óhatatlan kerekítéseket — a néprajzi kutatás is bátran meríthet.¹⁰⁵ Bizonyos, hogy az ábrázolás hűségében, a mondani-való megbízhatóságában, népünk megbecsülésében Tömörkény volt a példaképe. Szegedi szellemi fészekrakásáról így ír: „Pistához szegődtem... és a hal-, a jószág-, a föld-, a zsír-, a paprika-, a műhely- és borszagú szegedi kismagyarok szórakozóhelyeit járván, én magam is mindinkább közelebb férkőztem zárkózott magyar népünk rejtőzködő lelkéhez... Kezdettem megérteni, másként becsülni fajtánk névtelen seregét...”¹⁰⁶

A Nagybecskerekéről származó *Sz. Szigethy Vilmos* (1877—1956), írói nevén *Bob*, élete végén: *Krónikás, Régi riporter, Szívi* is beletalál a szegedi világba. Szépirói

¹⁰² Kint a pusztán. 1899; Földművesek. 1903; Hazulról. 1907; Vasárnap délután. 1912; Régi világból. 1918; Öreg Szeged. 1922; Legendás idők. 1925; Kint a pusztán. 1944 (Anthologia).

¹⁰³ Népviselet és népszokások Szeged vidékén. Ért. 1906; Temetkezési népszokások Szeged vidékén. Ért. 1911.

¹⁰⁴ *Móricz Pál* számos korai munkája Szegeden jelent ugyan meg, ezeknek azonban alig van szegedi vonatkozásuk. Annál fontosabb A Kárász uraság kocái. Budapest 1904; Régi magyar élet. Budapest 1913; Magyar sirató. Följegyzések, történetek a régi magyar életből. Tahitótfalu 1926; Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztáig. Budapest é. n.

¹⁰⁵ Móricz Pál kötetben meg nem jelent hírlapi karcolatait felhasználásuk helyén idézzük. Pályájáról *Móricz P.*, A boglyakemence mellől. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket készítette Dankó Imre. Debrecen 1970.

¹⁰⁶ Magyar sirató. Öreg kúriáktól a nagy pusztáig. 222.

és riporteri munkásságát majd akkor fogjuk igazán méltányolni, amikor a néprajz hazai tudományos fogalomköre szintetikusabbá válik, és már egy-egy városi közösség legegységesebb emberi sajátosságait is módunkban lesz nyomon követni.

Megvesztegethetetlen megfigyelő és bölcs anekdótázó. Pillanatfölvételekből összeállított arcképgyűjteménye, „A régi Szegedből az újba”¹⁰⁷ a századforduló szegedi társadalmának, polgári életének szinte klasszikus keresztmetszete, egyben a szegedi újságírás puritán erkölcsiségének, irodalmi igényének, népszerűségének egyik kitűnő példája.

A régi Szeged kiskocsmáiról, parádés kocsisairól, a Felsőváros utcáiról és temetőjéről írt, de egyéb ihletett riportjaiban¹⁰⁸ néprajzi mozzanatok is sűrűn felbukkannak.

A Szegedi Napló gárdájához, Tömörkény, Móra, Szigethy Vilmos barátai köréhez tartozott a korán elhunyt *Ortutay István* (1881—1918) is, akinek értékes anekdótagyűjteménye jelent meg.¹⁰⁹ Fia *Ortutay Gyula*.

Természetesen azokról az írófiakról sem feledkezhetünk meg, akik az utolsó száz esztendőben az eddigieknél talán kisebb mértékben, egy-egy részlettel járultak hozzá a szegedi emberség néprajzias kifejezéséhez. Meg kell elégednünk azonban itt is az utalásokkal.

A *Senex* néven írogató *Nagy Sándor* (1836—1919) a múlt század derekának városi életéről, polgári társadalmáról ad néhány jellegzetes karcolatot.¹¹⁰ *Békefi Antal* (1859—1907) *Palotás Fausztin* társaságában az élőlészavas hagyomány nyomán talán a legnagyobb hatású népkönyvet írta a szegedi betyárvilágról [„Sötét idők”]¹¹¹. *Sebők Zsigmond* (1861—1916) a nyolcvanas évek derekán rövid ideig Szegeden volt újságíró. Forrásértékűek egy alsótanyai szentemberről, Böhő Ferencről,¹¹² továbbá egy alsótanyai legénynek, a balladahósszá vált Szécsi Jóskának megöletéséről szóló mesteri riportjai.¹¹³

Palotás Fausztin (1855—1922) fiatal korában a „Szegedi Képes Naptár” évfolyamaiban közöl olykor értékes néprajzi leírásokat. Elbeszélő kötetei előkészítik ugyan Tömörkény és Móra Ferenc útját, de mondanivalójukban az egykorú népszínműirodalom sallangos világát tükrözik.¹¹⁴ Leginkább a Pallavicini-uralalom dohánykertész falui (Dóc, Sövényháza, illetőleg Tömörkény) szolgálnak háttérül. Elvértve természetesen találunk bennük értékes, máshonnan nem ismert néprajzi megfigyeléseket is. Ilyen a *gyalogvölégény* alakja.¹¹⁵

Mikszáth Kálmán a szegedi világ ihlette a „Kaszát vásárló paraszt” s a „Milyen a magyar iparos?” megírására. Ezzel azután megteremtette a szegedi novella utánozhatatlan, Tömörkénynél klasszikussá vált műfaját. Aligha véletlen, hogy Szegeden

¹⁰⁷ A régi Szegedből az újba. Szeged é. n. Riportjaiból:

¹⁰⁸ Utazás Felsővároson. Délm. 1942, 174; A szegedi utcák figuráiból. Délm. 1942, 14, 36, 69. sz.; Régi szegedi kocsmák. Délm. 1942, 248, 257, 260, 266, 272, 283, 289, 295. és 1943, 2. sz.

¹⁰⁹ *Ortutay I.*, Barcsay-Adamák. Szeged é. n.

¹¹⁰ *Nagy S.*, (Senex), Ötven év. Szeged 1909.

¹¹¹ Sötét idők. 2. kiadás. Szeged 1906. Békefinék álnéven írt egyéb művei: „Rio”, „Betyárok. Történetek az alföldi betyárvilágból gróf Ráday korában.” Szeged é. n. Egy vitéz csendőrtiszt, Klemm Jusztin. Szeged 1908. Ebbe a félponyva műfajba tartozik még *Tömörkény I.* [névtelen műve], Betyárlegendák. Szeged 1898; Új antológia: Történetek a szegedi betyárvilágból. Válogatta Bálint Sándor. Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár. Szeged 1961.

¹¹² A jeruzsálemi király. SzN. 1885, 150. sz.

¹¹³ Egy paraszt Don Huan vége. SzN. 1884, 5. sz. A tanyák világában. A mise. SzN. 1885, 148. sz.

¹¹⁴ Az én édes otthonom. 1881; Tanyai történetek. 1883; A mi parasztjaink. 1884; Kapitány-ságból. 1886; Eresz alól. 1887; Homokfelhők. 1889. Valamennyi Szegeden jelent meg.

¹¹⁵ Az én édes otthonom 42.

íródott a „Tót atyfiak”, és hogy szegedi élményelemek villannak meg „A jó palócok” története között.¹¹⁶

*Gárdonyi Gézá*nak egyebek között a szegedi konyháról köszönhetünk tréfás, de találó magasztalást. A Göre Gábor ö-ző tájszólása szegedi benyomásokból merít.

Juhász Gyula Tápén (*Babits Mihályné* fölvétele)

Szeged költőit itt nem kell felsorolnunk, de természetesen mindig idézzük őket, ha mondanivalóinkat színeznünk, hangsúlyozni, esetleg bizonyítani szükséges. *Juhász Gyulát* azonban mégis ide kell szólítanunk.¹¹⁷

¹¹⁶ Mikszáth szegedi éveiről *Nacsády J.*, Mikszáth szegedi évei. Budapest 1956. *Uő.* A mi Mikszáthunk. Szeged 1960.

¹¹⁷ Juhász Gyulának szülővárosa népeletével való ihletett kapcsolata még elemzésre vár. Értékes kezdemény *Mészöly G.*, Juhász Gyula *darvadozása* és *Petőfi róna* szava. Nyelv és Irodalom (Szeged) 1955, 7–31.; Népnyelvi szavaihoz *Benkő L.*, Juhász Gyula költői nyelvének szótára. Budapest 1972.

Gombkötő nagyapja kezéből a magyar ruhadíszítés, sújtás ragyogó virágai nőtek ki. Egyik nagybátyja, Juhász György a híres asztalos régimódi parasztkabátbútorait költői képzelettel írja tele. Nagynénje, Mári néni és édesanyja jámbor, szinte bibliai két asszony.

Juhász Gyula tehát bennszülött palánki magyar polgárok, mesteremberek ivadéka. A Palánk ódon házaival, szűk utcáival, cégéreiével, meghitt, de fegyelmezett családiaságával, provinciális romantikájával megragadóan idézi a Város polgári múltját, magyarok, németek és szerbek közös barokk művét. Idézi a Várat, amelyet Béla király épített, a szegedi békét és Nándorfehérvárt, a törököt és boszorkánypöröket, mindenek előtt a Tisza színjátékát.

A Palánk a költő idejében már és még csöndes sziget volt a Belváros modern vásárjában. A parti élet és a *makai piac* archaikus mozgalmassága, meg a szomszédos ipartestület társadalmának farsangi jókedve mégjobban hangsúlyozta a Palánk csöndjét, amelyet csak Kisasszony napja táján vert föl a Dömötör-templom előtt seregülő radnai búcsús nép éneke, meg Sarlós Boldogasszony napján a közeli Rozália-kápolnabéli fodormentaszenteles. Mári néni világa volt ez,¹¹⁸ amely egész életére megihlette a költő népi fogantatású katolicizmusát: már nehezen hitt benne, de színeiből, liturgiájából egész haláláig élt.

Juhász Gyula ugyan máig sem próféta az ő szegedi hazájában, de szimbólikus tömörségben, az artisztikus stilizáció eszményi fokán ő villantja meg előttünk a szegedi világ és nép abszolút képét, szinte ideálját: „Szögedi intérieur”, „Negyvenhatosok,” „Szeged,” „A tápai Krisztus,” „Tápai lagzi,” „Az alsóvárosi temetőben,” „Ének Bukosza Tanács Ignácról,” „Haviboldogasszony,” „Fekete Mária.”

Móra Ferenc (1879—1934), a szegedi irodalmi regionalizmus egyik legnagyobb büszkesége¹¹⁹, Tömörkény hivatali utóda közvetlenül alig vitte előre a Város néprajzi kutatásának ügyét. Az írás és ásatás vette el minden idejét. Gyűjtő, összegző munkát alig végzett. A múzeum néprajzi anyagát korszerűen és átgondoltan nem fejlesztette tovább, bár mindig gondja volt rá.

Annál nagyobb érdemei vannak azonban a szegedi népelet, a kortársi parasztság költői ábrázolásában. Népünket már nem azzal a klasszicizáló eszményítéssel ábrázolja, mint Tömörkény. A világháború nagy megrázkódtatása, hazánk korhadozó társadalmi állapota a szegedi parasztságot sem hagyta érintetlenül. A szenvedő, olykor reménytelenül küzdő, a méltó emberi öntudat akkori hiábavalóságára ébredő, vagy önző egykedvűségbe dermedt szegedi szegényparasztot, kisembert, a Földnélküli Jánosok homoki világát örökíti meg abban az átmeneti korszakban, amely írói és emberi szándéka szerint is szükségszerűen vezetett napjaink új társadalmi követelményéhez.

A félegyházi szülői ház és gyermekkor lehetővé teszi, hogy Móra Ferenc a néprajz alanyával és tárgyával, a néppel élményszerű közvetlenséggel, minden romantikus túlzás és elfogultság nélkül ismerkedjék meg. Hiányzik ezért belőle mind a bálványozó rajongás, mindpedig a ressentiment, viszont a szeretet és hűség haláláig elkíséri. Ez a paradoxon: a szeretetnek kíméletlen, sokszor önmarcangoló tárgyilagossága ad néprajzi ábrázolásának különleges értéket.

¹¹⁸ Mári néniről *Juhász Gy.*, Nefelegcsék. Mári néni. Szeged 1924, 1. sz.

¹¹⁹ A következőkben Mórát új szempontból szeretnénk méltatni. Vö. *Bálint S.*, Móra Ferenc és a magyar népelet. Tiszatáj 1958, 7. sz.

Móra íróként azoknak a vőfélyeknek, poétás násznagyoknak, szabadságos katonáknak, vagyis nyelvünk ama névtelen nagymestereinek édesgyermeké, akik annyi csattanó történetet tudnak az egyszeri emberről, akik egy-egy kispéldázatba, szólasba olyan félelmetesen találó, művészi tökéletes kritikát tudnak beleköltölni.

Igazi népköltő, Shakespeare és Arany János modern utóda, aki útszélien talált témákat, világirodalmi vagy népköltészeti közhelyeket magától értetődő természetességgel adaptál és költ újjá, fogalmaz korszerűvé és magyarrá, de ugyanakkor utánozhatatlanul egyénivé is. Az élőbeszéd aligha lényegül magyar nyelven még olyan tökéletes szépírói alkotássá, mint Móra ajkán. Még az anyanyelv méhéből: vőfélyek, mesemondók, sirató asszonyok ihletett szavából, érett hagyományából szól hozzánk, mint Arany Jánoson kívül kevés más.

Mórában az írástudatlan parasztösök páratlan remeklése: az *élőszó* kultusza, artisztikus természetessége, találó ereje, anyagszerű szépsége ragadja meg gyermekregényein keresztül a mindinkább városiasodó, de szépszóra szomjuhozó gyermek-nép nyelvi képzetét. Gyermekké bővíti azonban a fáradt, fásult felnőtteket is. Előadásai, előadói körútjai, hírlapi csevegései az alföldi magyar népnyelvnek, az átszellemült nyelvi realizmusnak páratlan hódítását és elismerését jelentik.

Móra ezeketán nem lehetett más mint a magyar parasztság, főképpen az alföldi magyar nép szószólója, akár publicistának, akár költőnek. Szembeszáll a problémák elködösítésének minden megnyilatkozásával. Harcol — sokszor csak egy-egy villanó szóval — mindenféle idillikus felfogás, népszínműszerű stilizálás, kabarétorzítás ellen. A parasztság helyes értelmezése érdekében egyszerre kiáll a magyar-

Móra Ferenc és Cs. Sebestyén Károly a húszas években

kodó sovinizmus és a nagyvárosi álműveltek lenézése ellen, küzd a turáni fajimádók, de az urbánusok, kozmopoliták ellen is. A fajimádókkal szemben hangoztatja, hogy a magyar nép kultúrája történelmi fejlemény, sokféle hatásnak és kereszteződésnek eredménye. Rámutat a népi kultúrák csodálatos testvérségére, gyanútlan megértésére és humanizmusára. A kozmopolitákkal szemben védelmezi népünk sajátos emberi értékeit, nemzeti jellegzetességeit. Nem hallgatja el természetesen, sőt bátran mutat rá a népéletnek főleg tudatlanságból, emberi elhagyatottságból fakadó anakronizmusaira, népünk hibáira, továbbá arra a megalázó emberi sorsra, amelybe az uralkodó osztályok szüntelenül kényszerítették. Másfelől azonban boldogan emlegeti népünk gazdag humanizmusát, amely magatartásának természetes emberi méltóságán, baldának tetsző bölcsességén annyiszor megnyilvánul, s amely annyi klasszikus, szimbólikussá váló történetét ihleti.

Móra a népéletet nemcsak félegyházi élményeiből, gyermekkorának lírai hitelességű vallomásaiból, férfikorának tapasztalataiból tárja elénk, hanem mint múzeum-igazgató, akinek az archeológiába, ásatásokba is hivatalból bele kellett tanulnia, a régészet felől is megközelíti. Helyesebben: hazánkban az elsők közé tartozik, aki észreveszi és folyton hangsúlyozza, hogy „nincs két összetartozóbb karaja a tudománynak, mint az ethnográfia és az archeologia. Azt merném mondani, hogy ugyanannak a karajnak, ugyanannak a néptudománynak két oldala ez a kettő.”

Ezt a belátását az „Utazás a földalatti Magyarországon” című posthumus tárca-gyűjteményében is sok tanulsággal alkalmazza, és ezért mind a néprajzi, mind a régészeti kutatóknak igen ösztönző olvasmány. Művei közül még főleg a „Véreim,” „Ének a búzamezőkről,” „Szegedi tulipános láda” számíthat a néprajzi kutató érdeklődésére.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy akár népnyelvi, akár néprajzi adatait, szemléltetését inkább valami artisztikus hitelesség, hangulati igazság jellemzi: tudományos forrásanyagként csak nagy óvatossággal és csak akkor használhatók föl, ha máshonnan is igazolni tudjuk őket, bár szociológiai tanúságtételük mind vitathatatlan.¹²⁰ Nyelvében összefolyik a félegyházi és szegedi szóhasználat, a szegedi népnyelvnek sohasem jutott föltétlen birtokába, sok a szórögtönzése is. Hitelesként hangoztatott néprajzi adatainak törvényes eredete is sokszor bizonytalan, olykor egyszerűen az irodalomból adaptálta őket. Mondanunk sem kell természetesen, hogy mindezekhez a *költő* Mórának föltétlen joga volt. A felsorolt észrevételek inkább a szakkutatást figyelmeztetik, hiszen a szegedi világ egyébként makulátlan, szinte abszolút művészi érvénnyel tükröződik alkotásaiban.

Terescsényi György (1890—1965) a célszerű szegedi szegényemberek, főleg a kubikosok, vízenjárók életén Tömörkény után is jellegzetes vonásokat vesz észre.¹²¹

P. Gulácsy Irén (1894—1945) mindig szegedinek érezte magát, hiszen gyermekkorát és ifjúságát a Városban töltötte. A szegedi tájat és embert főleg novelláiban sűrűn fölidézi.¹²²

*

Szépíróink szemléltetésével már kissé előre is siettünk. Reméljük azonban, hogy így összefüggően bemutatva, éreztettük forrásértéküket is.

Térjünk most vissza a szakszerű vizsgálatokhoz, éspedig a század elejéhez. A ku-

¹²⁰ Valamennyi művét mindig majd az első kiadásból idézzük.

¹²¹ Hősök. 1931; Lesz, ahogy lesz. 1932; Aranyhomok. 1933; Lélek kialszik. 1934.

¹²² Ragyogó Kovács István. Marosvásárhely 1926; Átal a Tiszán. Kolozsvár. 1928

tatás a század elején — a két magányos bolygót: Kálmány Lajost és Lőw Immuelt nem számítva — már a múzeum körül kristályosodott ki. Szóltunk már róla, hogy Tömörkény a század első évtizedében szervezi meg a néprajzi tárat.

A szegedi táj a legelső köze tartozik, ahol Bartók Béla és Kodály Zoltán már 1905 körül népzenei gyűjtést végzett.¹²³ Erről a szegedi népköltészet vizsgálatánál még szó esik.

A szegedi népelet kutatásának, szervezésének történetében kiemelkedő esemény a század elején Finnországban megalapított és *Folklore Fellows* néven emlegetett gyűjtőszervezet magyar tagozatának a Magyar Néprajzi Társasággal karöltve tartott tájékoztató gyűlése, egyben az FF szegedi fiókjának megalapítása 1913 decemberében.¹²⁴ Ezzel mintha a Városnak a magyar népeletben, néprajzi kutatásban való híre is elismerésre jutna.

Szegedre érkezve, Szalay Imre elnök és Sebestyén Gyula főtítkár a Magyar Néprajzi Társaság nevében tájékoztatta Lázár György polgármestert az FF céljáról. „E nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya arra vállalkozott — írja az egyik újságtudósítás — hogy népünk költészetének, nyelvének, zenéjének, babonás hitvilágának és szokásainak folyton pusztuló ősi kincseit az ország területén kataszterszerű pontossággal összegyűjti.” A gyűjtéseket jutalmazza. A tájékoztató előadáson utalnak arra, hogy „az Alföld sajátos viszonyait figyelembevéve, a szegedi hét középiskola felső osztályú növendékein kívül külön csoportban foglalkoztatni kívánjuk a szegedi tanyai néptanítókat. Noha bennünket — fűzik még hozzá — országos irodalmi érdekek, sőt fajiságunk képviselőiben már nemzetközi tudományos köteleességek vezérlelnek, a jelen esetben kérelmünk támogatására mégis főlemlítjük azt, hogy a hozott áldozatért igen értékes helyi érdekű viszontszolgáltatnak ígérkezik az, hogy a szegedi gyűjtések irodalmi értékkel bíró adalékai külön szegedi kötetek gyanánt fognak a Kisfaludy Társaság Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozatában megjelenni.”

Az alakuló ülést a városháza közgyűlési termében tartották. Szalay Imre elnök megnyitójában méltatta Kálmány Lajos érdemeit, aki egyébként nem jelent meg az összejövetelen. Sebestyén Gyula ismertette a feladatokat. Szele Róbert tankerületi főigazgató megígérte, hogy a szegedi tanulóifjúság résztvesz a munkában. Bán Aladár a finn és észt népköltészetéről értekezett. Solymossy Sándor a lejegyzés módjairól szólt. Végül Tömörkény „A tanyai ember Ág Illése” címmel olvasott föl. Erdélyi Lajos és Vasadi Balogh György tanár szintén a munkáról emlékezett meg.

Az FF szegedi gyűjtőtevékenysége már nem bontakozhatott ki, mert kitört az első világháború. Négy esztendejének szegedi népeletéről egyedül Tömörkény klaszszikussá érett, néprajzilag is hiteles novellái, karcolatai adnak hírt.¹²⁵

Az első világháború után ismét a Magyar Néprajzi Társaság serkent új munkára: 1920 őszén kétnapos előadássorozatot rendez Szegeden.¹²⁶ Viski Károly a népelet tárgyainak, Szendrey Zsigmond a szóhagyományoknak gyűjtéséről tájékoztatta a főleg pedagógusokból álló hallgatóságot. Solymossy Sándor a folklór fogalmát, Teleki

¹²³ Péter L., A magyar népzene gyűjtés bölcsője: Szeged. Délm. 1961, 13. sz.; Tudományos ígérenyel Péter L., Bartók és Szeged. Tiszatáj 1965, 688. Erre még más összefüggésben visszatérünk.

¹²⁴ Néprajzi tudósok Szegeden. A Folklore Fellows szegedi osztályának megalakulása. SzN 1913, 297. sz. Szeged a nemzetközi néphagyomány-gyűjtésben. SzN. 1913, 300. sz. Megalakult a Folklore Fellows szegedi gyűjtőszövetsége. SzH. 1913, 289. sz. A szegedi és kecskeméti vándorgyűlés. Ethn. 1914, 59.

¹²⁵ Olvashatók a „Népek az ország használatában.” „Öreg regruták,” „A kraszniki csata” remekléseiben.

¹²⁶ A Néprajzi Társaság Szegeden. „Szeged” (napilap) 1920, 47. sz.; Az etnográfus-gyűlés első napja. SzN. 1920, 338. sz. Gróf Teleki Pál a Néprajzi Társaság asztalánál. „Szeged” 1920, 48. sz. Kálmány Lajos sírjánál. SzN. 1920, 342. sz. Herrmann Antal beszéde.

Pál a néprajz és földrajz, Herrmann Antal a néprajz és néptanító kapcsolatát elemezte. Györffy István a magyar pásztoréletről, Czettler Jenő a nemzeti kultúráról szolt. Megkoszorúzták Tömörkény István és Kálmány Lajos sírját. Herrmann Antal indítványozta a Magyar Néprajzi Társaság szegedi fiókjának megszervezését.

A *Szegedi Néprajzi Társaság* 1920 novemberében meg is alakult. A múzeum igazgatói szobájában Herrmann Antal ismertetése és buzdító szavai után a jelenlevők kimondták a szegedi fiók megalakulását; Szalay Józsefet, a Dugonics Társaság elnökét elnökké, Móra Ferencet ügyvezető elnökké, Cs. Sebestyén Károlyt titkárrá, Banner Jánost jegyzővé választották meg. A fiók működési területe Szeged városa, környéke és a tanyavilág.¹²⁷

Nem tudunk róla, hogy ez a társaság bárminemű érdemleges tevékenységet is kifejtett volna. Egy esztendő múlva ugyanis Szegednek régi sóvárgott vágya teljesült: egyetemet kapott, amelynek legfelső fokon kellett most már vállalnia a táj néprajzi feladatait is.

*

A megnyíló szegedi egyetem (1921) nemcsak vállalja ezt a művelt helyi hagyományt, hanem rajta építve egyenesen új utakat, távlatokat nyitott meg az egész hazai néprajzi szemlélet és kutatás modern fejlődésében is.

A munka egyrészt módszeresebbé, tudományosabbá válik azoknak a professzoroknak nyomán, akik hoznak ugyan magukkal szakmai tradíciókat, és tapasztalatokat, hasznosan értékesítik is őket. Másfelől azonban mégis az a benyomásunk, hogy legtöbbjük itt Dugonics, Tömörkény és Móra Ferenc egyszerre modern és hagyományörző városában kötelezi magát a népi műveltség állhatatosabb szolgálatára. Elég, ha csak Mészöly Gedeon, Schmidt Henrik, Marót Károly, Solymossy Sándor pályájának legszebb eredményeire és ösztönzéseire, továbbá számos egyetemi, vagy hozzá közelálló folyóirat („Föld és Ember,” „Népünk és Nyelvünk,” „Szegedi Füzetek,” „Dolgozatok”) népszerűségére és egyéb még szóba kerülő kezdeményekre gondolunk.

Egyenesen a tudományos magyar néprajzi kutatás hőskorából jön a szegedi egyetemre Kálmány Lajos megtagadott barátja, *Herrmann Antal* (1852—1926), aki félvokon is nagy lelkesedéssel tartotta (1921—1926) kevés hallgatójának — közöttük József Attilának — a maga rapszódikus előadásait, amelyeket egy hosszú élet gazdag tudományos és történelmi tapasztalataival, mindig tanulságos kitéréseivel és anekdotáival is felejthetetlenül egyénivé tett.¹²⁸

Mindig hatalmas érdeklődés kísérte más karok műveltebb hallgatói részéről is *Marót Károly* (1885—1963) vallástörténeti, folklór-problémákat is állandóan elemző, európai színvonalú, bár kissé ezoterikus előadásait (1924—1948).¹²⁹

¹²⁷ A Néprajzi Társaság fiókot létesít Szegeden. SzN. 1920, 340. sz. A Szegedi Néprajzi Társaság előkészítése. SzN. 1920, 344. sz.; Megalakult a Szegedi Néprajzi Társaság. A népkultúra új szerve Szegeden. „Szeged” 1920, 89. sz.

¹²⁸ Az 1925/26. tanév első felében egyedül hallgattuk „különös szorgalommal és eredménnyel” Bevezetés az ethnológiába c. 2 órás kollégiumát. A következő félévben betegsége miatt már nem adott elő. Mint ismeretes, 1926 április 15-én Szegeden halt meg. Hatalmas kézíratos hagyatékát a Szegedi Egyetemi Könyvtár örökölte. Jelentős tudománytörténeti tett volna a feldolgozása, életrajzának megírása, művei összeállítandó bibliográfiájának nem könnyű munkája. Említsük meg itt meg, hogy irányításunk mellett a hagyaték alapján értékes szakdolgozatot írt *Kulcsár Péterné*. [Kálmány Lajos és Herrmann Antal. Szeged 1962].

¹²⁹ E jó két szegedi évtized kiemelkedő munkálatai: *Der Eid als Tat. Acta Litterarum ac Scientiarum* (egyetemi kiadvány). I. 1924; *A költészet lényege és formája*. Budapesti Szemle 1927;

Mészöly Gedeon (1880—1960) századunk magyar nyelvtudományának egyik legeredetibb alakja.¹³⁰ Az ő sokoldalú egyénisége és alkotásainak határozott: több tudomány szak céljait és módszereit egybefoglaló jellege teljesen összeforrott a szegedi egyetemmel, amelynek szellemi arculatán az ő vonásai is felismerhetők.

A magyar nyelv vizsgálatát nem tekintette öncélú, bár önmagában így is egész feladatnak. A nyelvtörténeti vizsgálatokat szorosan összekapcsolta a népnyelv kivételes ismeretével, a nyelvi jelenségeket a népélet és irodalomtörténet együttes szemléletével. A szó az ő számára elsősorban mindig jelentést hordozott, tárgyhoz, fogalomhoz fűződött, az élő élethez kapcsolódott: társadalomtörténeti változásait és néprajzi összefüggéseit aligha értette nála jobban valaki. Nem csoda tehát, ha Mészöly Gedeon munkásságát nemcsak a nyelvtudomány, hanem a néprajz is büszke joggal vallja a magáénak, és vallja mesterének minden néprajzkutató, aki Szegeden (1923-1958), vagy akár rövid ideig Kolozsvárt (1940—1947) hallgatója lehetett, bár ő igazán nem akart iskolát alapítani.

Nagy tekintélyű, vezető alakja volt a Szegedi Alföldkutató Bizottságnak. A „Népünk és Nyelvünk” hasábjain számos kivételes jelentőségű dolgozata jelent meg. A szegedi tudományegyetem kiadványaként az ő szerkesztésében látott napvilágot a „Szegedi Füzetek” (1934—1936), amelyet alcímében önmagát is leleplezve, így jellemez: „nyelv-, irodalom- és néptudományi közérdekű folyóirat”. Ebben olvasható többek között a *hit*, *láp*, továbbá a *síkság* és *róna* szavakról és rokonságukról szóló, messzire mutató, nagy összefüggéseket egybefoglaló, módszertanilag is példát adó dolgozata.

Horger Antal (1872—1945) szintelen, de makacs, szorgalmas egyéniség volt. Fiatal korában a csángó Hétfalu folklórjának feltárásával és a székely nyelvjárások tüzetes vizsgálatával a néprajzi kutatásnak is jelentős szolgálatokat tett. Ezirányú érdeklődését professzori pályáján (1922—1942) főleg a magyar nyelvjárásokról szóló előadásai és kézikönyve is tükrözik. Számos tanítványával íratott szülőföldjük népnyelvéről szóló szakdolgozatot, doktori értekezést. A helyi folyóiratok sok cikkét, dolgozatát őrzik.¹³¹

Schmidt Henrik (1877—1953) a német nyelv és irodalom professzora volt (1921—1944). Tudományos érdeklődésével éppen Szegeden fordult elhatározóan a hazai német nyelvjáráskutatás felé, és a német *Mundartforschung* egyik nemzetközileg is elismert alakja lett.¹³² Erős német népi öntudat jellemezte.

Az ethnológia útja. Széphalom 1928; Homo divinus és homo faber. Magyar Szemle 1929; A mágia. Társadalomtudomány 1930; Vallás és mágia. Ethn. 1933; Refrigerium. Szegedi Füzetek 1937; Szent Iván napja. Ethn. 1939; Ritus és ünnep. Ethn. 1940; Survival és Revival. Ethn. 1945. Munkásságának bibliográfiája: Antik Tanulmányok. Bp. 1955.

¹³⁰ Legemlékezetesebb dolgozatai: Mióta lovas nép a magyar? NNy. 1929; A *cserény* szó eredete. NNy. 1930; A *darvadoz* szó eredete. NNy. 1930; A *síkság* és *róna* szó eredete. Szeged. Füzetek 1934; A *hit* szó eredete és rokonsága. Szegedi Füzetek 1936; A *láp* szó eredete és rokonságai Szegedi Füzetek 1936; Az *esküszik* szó eredete. Nép és Nyelv 1941; *Áldó* az ágyú, *alku* az áldozás, *áldozás* az alkonyat. Nép és Nyelv 1943; Az ugorkori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei. Ethn. 1951; Az ugorkori sámánosság magyar szókincsbeli emlékei. MNy. 1952; Vö. még Péter L., Mészöly Gedeon munkássága. Bibliográfia. In memoriam Gedeon Mészöly. Szeged 1961.

¹³¹ A hétfalusi csángók boricatánca. Ethn. 1899; Hétfalusi csángó népmesék. MNGy. X. Budapest 1908; Magyar szavak története. Budapest 1924; Magyar nyelvjárások. Budapest 1934.

¹³² Schmidt Henrik részt vett a Deutsch-ungarische Heimatblätter szerkesztésében, amely későbbi évfolyamainak *völkisch* jellege mellett is számos használható dolgot közöl a hazai német népélet köréből. Többet éppen ő ihletett közülük.

Néhány fontosabb munkája ebből az időszakból: A magyarországi német nyelvjáráskutatás módszerei és problémái. MNy. 1924. Herkunft und Mundart. Ungarische Jahrbücher XIV. Was uns die Kirchenbücher erzählen. Deutsch-ungarische Heimatblätter. I. Haus und Hof der Donauschwaben. U. ott. II.; Szerkesztés: Germanisztikai Tanulmányok. I. Acta Universitatis Szegediensis 1940.

Jellegzetes alakja volt a szegedi egyetemnek, amelynek „néprajzi” jellegén ő is munkálkodott. Tanítványaival sokat törődött, szívesen adott nekik hazai német nyelvű és néprajzi tárgyú szakdolgozatokat, disszertáció-témákat. Számos kiváló néprajzi kutatónk pályájának döntő ösztönzéseit tőle kapta. A magántanári habilitációt is többen nála szerezték meg (Tálas István, Gunda Béla).¹³³

A földrajzi tanszék professzora, *Kogutowicz Károly* (1886—1948) az emberföldrajzi kutatásnak volt egyik ismert hazai képviselője. ¹³⁴Értékesnek ígérkező egyetemi pályáját (1923—1944) később a karrierizmus erősen befolyásolta, és a szélső jobboldalnak lett egyik kiméretlen szószólója a szegedi közéletben. Tanszékének folyóirata, a „Föld és Ember” eredetileg (1921—1924) a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának kiadványa. Szegedi korszakában (1925—1930) elsősorban a településföldrajzi kutatást karolta fel és számos kitűnő tanulmány jelent meg benne.¹³⁵

Kogutowicz tájmonográfiája, a „Dunántúl és Kisalföld” a szemléleti korlátozottságok ellenére is szellemes munka,¹³⁶ amelynek számtalanszor ígért párja, az „Alföld” Kogutowicznak egyéb nagyarányú, de már nem tudományos elfoglaltsága miatt sohasem született meg. A földrajzi tanszék mellett egyidejűleg készült disszertációk javarésze a népeleti, gazdasági, társadalmi hagyományokat általában figyelmen kívül hagyja. A „Föld és Ember” módszertani ihletése alig érződik rajtuk, *néprajzi* forrásmunkaként tehát nem igen használhatók. Ezzel szemben számos értékes, néprajzilag is hasznosítható településtörténeti dolgozatot közölt az egyetem közös földrajzi és történettudományi Acta-kiadványa.¹³⁷

Kogutowicz Károly tanszékén kezdte el pályafutását *Wagner Richard*, Alföldünk klímavizsonyainak kiváló kutatója, s az egyetem volt professzora. Nála habilitált *Tóth János* a parasztpéítészet és településföldrajz tárgyköréből (1941).

Az egyetem régészeti tanszéke 1924—1946 között működött *Buday Árpád*, majd *Banner János* professzorsága alatt. A „*Dolgozatok*” címmel emlegetett és nemzetközi tekintélyre emelkedett évkönyve helytörténeti és néprajzi vonatkozású tanulmányokat is állandóan közölt.¹³⁸ A tanszék számos kitűnő kutatót is nevelt. Sajnálatos, hogy feltámasztása mindaddig nem járt sikerrel.

Korszakos eseménye a magyar egyetem történetnek és a néprajz hazai tudománytörténetének, amikor 1929-ben nagyérdemű folkloristánkat, *Solymossy Sándort* (1864—1944), az „Ethnographia” szerkesztőjét a Szegedi Tudományegyetemre a néprajz első magyar nyilvános rendes tanáráként kinevezik.¹³⁹

¹³³ *Gunda Béla* az „Összehasonlító néprajz, különös tekintettel a balkáni népekre” (1941) *Tálas István* pedig „Az Alföld tárgyi néprajza és magyar történeti néprajz” (1941) tárgykörökből.

¹³⁴ Szaktudományunk szempontjából jelentős alkotása: Magyarország néprajzi térképe. Budapest 1927.

¹³⁵ A Föld és Ember dolgozó társai között ott volt *Banner János*, *Bartucz Lajos*, *Bátky Zsigmond*, *Bibó István*, *Bodnár Béla*, *Ecsedi István*, *Eperjessy Kálmán*, *Gönyey Sándor*, *Györffy István*, *Irmédi Molnár László*, *Kiss Lajos*, *Rapaics Raymund*, *Szabó István* és mások.

¹³⁶ *Dunántúl és Kisalföld* írásban és képen. I—II. Szeged 1929, 1936.

¹³⁷ A tanszék profiljáról tanulságosan tájékoztat a *Kogutowicz Károly Emlékkönyv*. Írták: *Tanítványai*. Szerkesztette: *Wagner Richard*. Szeged 1939.

¹³⁸ *Dolgozatok a magyar királyi Ferencz József* (később: *Horthy Miklós*) Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged, 1925-től.

¹³⁹ Egyéniségének, szegedi működésének jellemzése *Ortutay Gyula*, *Solymossy Sándor* a szegedi egyetemen. *Ethn.* 1939. Kötetben: *Írók, népek, századok* 115.

Solymossy a modern magyar folklórtudománynak Katona Lajos mellett nyilván legnagyobb századeleji alakja.¹⁴⁰ Egyetemes európai látókörrrel és kivételes készültséggel vizsgálja többek között a líra és epika eredetét, a magyar népballada és népmese világát. Nagy kár, hogy tudományos munkássága folyóiratokba van temetve¹⁴¹ és így nem érhetette el azt a széleskörű szellemi hatást, amely nála jelentéktelenebb, de szerencsésebb kutatóknak is megadatott.

Az öregedő Solymossy fiatalos lelkesedéssel és nemes becsvágygal fogalta el tanszékét, amelyet azonban a korabeli kultúrpolitika nem alapozott meg eléggé. Intézete nagyon kevés évi átalányt kapott. A tudományos asszisztencia egy árva gyakornokból, majd tanársegédből, e könyv írójából állott, aki azonban mindvégig (1930—1934) fizetéstelenül látta el munkáját. Ezzel szemben a még majdnem üres intézet egy hatalmas, tápai népeletet ábrázoló, egyébként művészi értékű képet kapott az akkori minisztertől, aki ezzel próbált a nehezen élő kiváló festőn, Nyilasy Sándoron segíteni. Magával a szegedi néprajzi tanszékkel a hivatalos kormányzat többé már nem törődött.

Az intézeti könyvtár megalapozásához és kellő kiépítéséhez az évi átalány nagyon kevés volt. Solymossy professzor részben a saját könyvtárából, részben baráti réven kieszközölt ajándékokból próbálta gyarapítani. Számos elsőrangú etnológiai szakmunkát is beszerzett, amelyekre külföldi antikvár katalógusokban bukkant rá.

Mindezekhez a nehézségekhez ádáz személyi ellentétek, folklorista-múzeológus villongások is hozzájárultak, amelyeknek fölidezésében Solymossy professzor legtöbbször ártatlan volt. Ezek az ízetlenségek a tanszék virágzását is akadályozták. Nincs itt helye, de még ideje sem, hogy ezekről bővebben szóljunk.

Az intézet azonban az akadályok ellenére is szép fejlődésnek indult. Solymossy professzor keze alól a mai néprajzi kutatásnak számos kiemelkedő alakja: *Orutay Gyula, Fél Edit, Dömötör Sándor, Papp László, Márkus Mihály, Györgypál-Eckert Irma* került ki.

Solymossy Sándor 1934-ben elérvén a törvényes korhatárt, nyugalomba vonult. Az akkori kultuskormányzat nem kedvelte a szegedi egyetemet, és így a néprajzi tanszéket Budapestre telepítették. Az lett volna a természetes, hogy Szegeden meghagyták volna, de folyamatosan a többi egyetemeken is megszervezik.

Szegeden a néprajz egyetemi ügyét hosszú éveken át zentül két magántanár: Cs. Sebestyén Károly (tárgyi néprajz) és Bálint Sándor (szellemi néprajz) szolgálta, akiket Solymossy Sándor hirtelenében még habilitálni tudott.

Az egyetem munkájába és Szeged népi hagyományaiiba szép eredményekkel, sok önállósággal kapcsolódott bele a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola is, amelyet 1929-ben Budapestről Szegedre helyeztek. A Pedagógiai Főiskola egykori nagy néprajzi ébresztője, Hermann Antal sajnos ezt már nem érthette meg.

A főiskola hallgatói abban az időben a magyar társadalomnak talán legszélesebb rétegeiből kerültek ki, és a legszélesebb körökbe tértek vissza. Ezért volt különösen nagyjelentőségű az a nevelőmunka, amely a főiskola tanárait jellemezte. A tudomány szolgálata mellett sem tévesztették szem elől a magyar népismeret nagy, politikai jelentőségű követelményeit. Azonnal belekapcsolódtak a Város és az egyetem szellemi világába, így az Alföldkutató Bizottság munkájába, a „Népünk és Nyelvünk”, illetőleg a „Szegedi Füzetek” dolgozótársi közösségébe. Különösen ki kell emelnünk a magyar nyelvészeti, történelmi és a német tanszék országos jelentőségű teljesítményeit.

¹⁴⁰ Szellemi fejlődéséhez *Dömötör S.*, Solymossy Sándor és a proletárság. Néprajz és Nyelvtudomány VII. 1963.

¹⁴¹ Munkásságának bibliográfiáját 1939-ig összeállította Dömötör Sándor. Ethn. 1939.

¹⁴² Műveinek bibliográfiája, rövid életrajza *Péter L.*, Csefkó Gyula munkássága. Bibliográfia. Néprajz és Nyelvtudomány V—VI. 1962.

A magyar nyelvészeti tanszéket rövid ideig *Erdélyi Lajos* (1871—1932), az érdekes nyelvjáráskutató töltötte be, de korai halála megakadályozta, hogy munkáját Szegeden is tovább folytassa. Utóda, *Csefkó Gyula* (1878—1954), egyik legkiválóbb szóléskutatónk lett,¹⁴² aki egyébként már 1913 óta Szegeden tanárkodott. A főiskolán sok fájdalmas hivatali sérelmet kellett elviselnie, munkakedvével azonban mindig példaképpül szolgált tanítványainak is, akik nagy tisztelettel néztek föl rá. Már a főiskolán tanított, amikor (1930) egyetlen terjedelmes munkája: „Szállóigék, szólésmódok. Tanulmányok szóléskészletünk köréből” megjelent. Állandóan készült a magyar konyha szó- és szóléskincsének feldolgozására, ebből azonban csak részletek láttak napvilágot. Folyóiratokban megjelent a dolgozatai mind a néprajz, mind pedig a nyelvtudomány nagy tanulságára megérdemelnék az összegyűjtést.

A történelmi tanszéken tanított, de az egyetemen is előadott *Eperjessy Kálmán*, a magyar helytörténeti kutatásnak egyik legérdemesebb XX. századi munkása. Egyrészt a Csanádmegyei Könyvtár kitinő sorozatának szerkesztésével tűnt ki, másfelől maga is jelentős, a magyar történeti népelet javára is nagyfontosságú munkát végzett Magyarország II. József korabeli térképeinek föltárásával, továbbá saját tudományos kutatásaival.¹⁴³

A német tanszéken *Moór Elemér* (1891—1974) fejtett ki nyelvészeti kutatásaival néprajzi szempontból is igen jelentős munkásságot.¹⁴⁴ Moór Elemér eleven tudós egyénisége, véglegesnek tetsző eredményeket döntögető bátorsága nyelvtudományunkat számos új eredményhez, sokszor igen gyümölcsöző vitához segítette hozzá. Különösen a énekmondó hagyomány, majd később a névkutatás, a honfoglalás nyelvészeti és néprajzi problematikája, továbbá a magyar-szláv népközi kapcsolatok vizsgálata terén szerzett érdemeket. A főiskolán majd egy évtizedig ő adta elő heti 1 órában a magyarság néprajzát. Ez a kicsinyes lehetőség jellemző fényt vet akkori művelődéspolitikánk megdöbbenő közönyére. Utána (1939—1944) e sorok írója volt a néprajz megbízott előadója.

Sándor István a magyar irodalomtörténet tanára. Előadásaiiban mindig nagy fölklészültséggel mutatott rá irodalom és folklór alapvető összefüggéseire, bár néprajzi kutatásokkal csak később, már nem Szegeden kezdett foglalkozni.

Most nézzük meg, hogyan alakult a két világháború között a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás társadalmi sorsa. Ebben az időszakban döbbenünk igazában rá, hogy országunkat, elsősorban az Alföldet és dolgozó népét alig ismerjük. Ez a belátás a szegedi tudományegyetemen társadalmi jellegű kutató közösséget hozott létre (1928) Szegedi Alföldkutató Bizottság néven.¹⁴⁵ Szakosztályainak célja az Alföld népének sokrétű, szociális és néprajzi jellegű megismerésével a szükséges feladatok szabatos kitzése volt.

A politikai és szemléleti korlátozottságaiban is igen időszerű társulás azonban főleg személyi ellentétek miatt csak részben tudta beváltani a hozzáfűzött jogos reménysegeket. A tervezett földrajzi, egészségügyi, mezőgazdasági és egyéb fölméréseket, adatgyűjtést csak kis hányadában végezték el. Az eredmények közzététele is általában elakadt.

¹⁴² Csanád megyei Könyvtár szerkesztése mellett, időszakunkban megjelent művei közül néhány: frások a régi Makóról. Makó 1927; Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban. Szeged 1928; A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged 1928; A magyar falu településtörténete. Budapest 1940.

¹⁴⁴ Nagyszámú dolgozatainak áttekintésére itt nem vállalkozhatunk. Csak néhányra utalunk: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged 1936.; A magyar őstörténet fő problémái. Szeged 1943.; A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete. Szeged 1944.

¹⁴⁵ *A Szegedi Alföldkutató Bizottság*. Kézirat gyanánt. Szeged 1928.

Legéletrevalóbbnak még a „Népünk és Nyelvünk,” a Bizottság „néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályainak közérdekű folyóirata” (1929—1939) bizonyult, amelynek szerkesztéséből az Egyetemi Könyvtár igazgatója, az etnológus érdeklődésű Bibó István, továbbá Horger Antal, Cs. Sebestyén Károly, Moór Elemer vette ki a részét. Az utolsó évfolyamok már szinte teljesen nyelvtudományi jellegűek, tele személyeskedő vitacikkekkel.

A „Népünk és Nyelvünk” hiányosságaiban, mondjuk ki: egyoldalúságaiban és elfogultságaiban is a két világháború közötti időnek legjelentősebb hazai néptudományi adattára, forrásmunkája az „Ethnographia,” ill. „Néprajzi Értesítő” mellett. Dolgozótársai között megtaláljuk a korszak kiemelkedő szakmai kutatóit. Szóhoz jut benne az akkori fiatalok: *Dömötör Sándor, Erdei Ferenc, Erdődi József, Fél Edit, Gunda Béla, Honti János, Nyiri Antal, Ortutay Gyula, Szendrey Ákos, Tálasi István* is. Hiába keressük azonban Solymossy Sándor nevét, ami egyebek között élesen belevilágít azokba a személyi harcokba, amelyek azután végül is a nagy feladatokra hivatott folyóirat megszűnését is előidéztek.

A szegedi egyetemen bontakozó érdeklődés és munka természetesen az ifjúságot is megragadta. *Buday György* joghallgató kezdeményezésére, az angol *settlement*-mozgalom mintájára Szegeden megszületett az *agrársettlement* (1929).¹⁴⁶ *Buday György* számos diáktársával szociális munkát kezdett főleg a környék tanyavilágában végezni: előadást tartottak, jogi és egészségügyi tanácsokat adtak, cikkeket írtak, füzeteik jelentek meg. Kiadásaik fődözésére és céljaik támogatására látott napvilágot (1930—32, 1934—1938). a „Szegedi Kis Kalendárium,” amelyet *Buday György* fametszetei díszítettek, és amelynek nagy közönségikere lett. Az agrársettlement munkáját a hatóságok azonban nem nézték jó szemmel, különösen amikor a fiatalok a szegedi szervezett munkássággal közvetlen kapcsolatot teremtettek. A mozgalom később (1934) a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma nevet vette föl és számos értékes munkát adott ki.¹⁴⁷ A kollégium éber néprajzi és haladó társadalmi érdeklődését végig megtartotta. Hamarosan eljutott a marxizmus közelébe is.

A Kollégium a szegedi szabadtéri játékok művészi és társadalmi propagandájából is kivette a részét. Az *Ortutay Gyulától* szerkesztett „Magyarságtudomány” gyökerei, részben a „Magyarország fölfedezése” c. budapesti könyvsorozat, radikális tájszociográfia is a kollégium szellemi talajába nyulnak vissza. Tagjai és barátai közül *Radnóti Miklós, Gáspár Zoltán* és *Joó Tibor* meghalt, *Buday György* Londonban él, a mai magyar közéletben kimagasló szerephez jutott *Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Hont Ferenc*.

Ezzel áttekintésünkben elérkeztünk a második világháborúig, amelyen túl nem is akarunk haladni, mert élőkrol, közöttük talán magunkrol is szolanunk kellene. Ez már nem a mi dolgunk. Röviden annyit mégis megemlítünk, hogy az irodalomtörténeti tanszék, *Sík Sándor* habilitálja *Ortutay Gyulát* (1940) és *Pável Ágostont* (1941).

Ismeretes, hogy *Bartucz Lajos* aggályoskodó igazgatásában 1941—1948 között működik az Alföldi Tudományos Intézet, amely azonban részben a háborús viszonyok miatt sem tud széleskörű tevékenységet kifejteni.¹⁴⁸ Sor kerül 1947-ben a néprajzi tanszék újjászervezésére is.

¹⁴⁶ *Joó T.*, A tanyai agrársettlement mozgalom Szegeden. Magyar Szemle, 1929. VII, 377; *Buday Gy.*, A tanyai agrársettlement. Szeged 1929.

¹⁴⁷ Összefoglaló méltatása *Csaplár F.*, A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Budapest 1967.

¹⁴⁸ *Bartucz Lajos*, Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I—II. Szeged 1946, 1948.

Befejezésül át kell még tekintenünk a szegedi néprajzi múzeológia történetét és fejlődését is.

A törekvések az első időkben természetesen még fejletlen szemlélettel, ötlet-szerűen nyilatkoznak meg, amelyekben több a lelkesedés, mint a céltudatos, organikus program. Biztos, hogy már Vedres István, Kováts István és más szegedi úttörő gyűjtők is fölfigyeltek a szegedi népelet tárgyi világára.

Tudtunkkal a legelső nyilvánosságra, szemléltetésre szánt szegedi néprajzi anyagot az 1874. évi bécsi világkiállításon¹⁴⁹ Xanthus János felszólítására mutatták be. Összegyűjtését Reizner János végezte. Ez annál feltűnőbb, mert múzeumigazgató korában végig ellenállt a néprajzi osztály szervezésének. Magatartásának háttere, érvei nem ismeretesek, illetőleg komolytalanok. Azt mondogatta volna, hogy akkor mindent be kellene hordani a múzeumba.

A bécsi kiállításra küldött néprajzi anyag különben három testes ládát töltött meg. Jellegzetesebb tárgyai: szűcsmunkák (suba, ködmön, dohányzacskó), bicskakészlet, bőrduda, cserépedények. Liptay Pál, Szeged városának világkiállítási képviselője jelentéseiben kiemeli Harcsa András csizmáját, amely „remekmű a maga nemében”, Bittó István és Nigrényi Pál lakatjait, Weltner Márton és Keppich Alajos paprikáját, Vasas József bundáját, Auer József és Brauswetter Vilmos óráját, Rainer Ferenc hordóit, Ádám Ferenc „gyönyörű hímzett cipőjét”, Eichinger Károly rostit, Tápé gyékényét, Bakay Nándor kötélkollekcióját.¹⁵⁰

Az 1876. évi szegedi országos kiállítás a helybeli népi iparágakat is bemutatta. Sajnos ezekről nincs egykorú elmélyedő beszámoló. Ezért a szemtanú kisdíakként idekerült Herczeg Ferencet idézzük: „Édesanyám vitt fel minket Szegedre és Mici nővérünk elkísért. A városban éppen akkor ipari és mezőgazdasági kiállítás volt és mi egyszerre beleestünk a magyar népelet közepébe. Annyi subát, gubát, szűrt és csizmát azóta sem láttam egy rakáson, az orrom pedig ma is visszaemlékszik még a kiállítás kellemes fa-, kender- és cserzett bőrszagára.”¹⁵¹

Reizner János megátalkodottságának szomorú következménye, hogy a szegedi népművészet számos remeklését később már nem sikerült a múzeum és így az utókor számára megmenteni. Különösen fájjaljuk a nagyhírű szegedi asztalosmester és fazekasság alkotásainak rendszeres fölgyűjtését, továbbá a bőrművesség anyagának pótolhatatlan hiányosságait. Mikorra Tömörkény István került a múzeum élére, akkor már nagyon sok tekintetben elkéstünk.

Reizner igazgatásának idején a múzeumi célzatú néprajzi gyűjtést hallatlan szíveséggel és lelkesedéssel, bár természetesen sok egyoldalúsággal egy érdemes amatőr, Beck István (1848—1912) végezte, akit *szögedi magyar*, *utolsó szögedi magyar*, olykor *Pista sógor* néven becéztek szegedi barátai és kortársai. Alig van egykorú szegedi író, aki valamiképpen meg nem emlékezett volna róla.¹⁵² Mi is meghatottan idézzük Don Quijote nemes szegedi ivadékát. Először is nézzünk szét egy eleven újságriport nyomán az otthonában:

„Piros csizmában, kék búzavirágszínű, feketezsínóros nadrágban, hófehér lajbliban, tulipános széken üldögélt a szegedi legnagyobb magyar, Beck Pista. Csupa ma-

¹⁴⁹ Szegedi népismereti tárgyak a bécsi kiállításon. SzH. 1872, 145. sz.

¹⁵⁰ Liptay Pál, Szeged város világkiállítási képviselőjének jelentése. SzH. 1874, 18, 19. sz.

¹⁵¹ A Várhegy. *Herczeg Ferenc* emlékezései. Budapest é. n. 103.

¹⁵² Beck Pista (1848—1912). SzN. 1912, 285—286; Vö. még Beck Pista művészei. SzN. 1901, 249. sz.; *Szalay J.*, Piros csizma, kék nadrág. Beck Pistánál. SzH. 1909, 166. sz.; Malonyayval való kapcsolatairól: *H. Gy.*, A legmagyarabb magyar. Látogatás Beck Pistánál. Délm. 1910, 31. sz.; *Gy.*, A Lechner téri remete. SzN. 1912, 84. sz.; *Móricz P.*, Nótárius Beck Pista. SzN. 1912, 112. sz.; *Móra F.*, Szegedi tulipános láda I, 155.

gyar motivumok, csupa magyar régiségek, egyszerű meg cifra, de a magyar stílus művészetét mindig hirdető tárgyak körülöttünk négy szobában... A legnagyobb, legbelső szoba: összegyűjtött igazi magyar művészeti kincs. Minden, de minden magyar, többnyire *szegedi magyar stílus* hirdetője. Nagy öreg asztal, tulipános, rozsmaringos, rojtos terítővel. Zöld faszékek, piros tulipánnal. Kicsi tornyú, bástyás ágyak. Szívalakú tükör.

A nagy falon pedig hemzseg, egymást öleli a sok régiség. A szabadságharcból, azelőttről, azutánról összehordott csákók, magyar sipkák. Cifratokú, hatalmas markolatú kardok. Túlnehéz puskák. Kétsövű revolverek. Magyar címert, Szeged címerét mutogató heves színű tarsolyok.

Vannak kulacsok, sokfélék, sokszínűek, mulatásra csábítók. Vannak ostorok, karikások, kígyótermetet utánzó szíjúak, olyan nyelűek, amilyen a királyi pálca...”

Külön falon a csat-kiállítás. A magyar ércsatok gyűjteménye. Ez páratlan.

De van ott még más is. Halnyelű szegedi bicskák. Mindegyik eredeti, művészi. Pipák: szegedi makra, alföldi táblabírói, tót táblabíró pipa, miskolci, selmeci, kecskeméti. Fokosok: szegedi betyáré, tanyai legény ünnepője, aztán bakonyi acélfokos, rézfigurákkal pötyöntett. Botok: karcsú somfabotok, öregnek, vőfélynek valók. Eredetiek. Olyanok, amilyeneket a ma magyar fiai nem hordanak, talán nem is ismernek. Béklyók. Az egyik lóbéklyó lakatjába olyan kulcs való, akár a Wertheim-zárba, noha 1805-ben készült.

Malonyay Dezső — nyilatkozott Beck Pista — elküldte hozzá Juhász Árpád festőt. Juhász illusztrálja a könyvet, ő pedig a szöveget írja. A piktor már rajzolt Szegeden és nagyon meglepte a szegedi nép művészete.

Ebből a kissé túlszínezett újsághírből is kitűnik, hogy Beck Pistát elsősorban a nép tárgyi világának mutatós, művészi elemei érdekelték. Érezte a hanyatlását, elmúlását, tehát gyűjtögetni, sőt rekonstruálni kezdte. A később annyira divatos lett *őstehetség*-kutatás révén iparkodott egyes tárgyaknak életét iparművészeti alkotás formájában meghosszabbítani.

Bár Beck Pista nem lehetett különösebben művelt ember, mégis ösztönösen megérezte korának egyik nagy, a technikai és társadalmi átalakulásból adódó problémáját és kísérletét, amelynek főleg Ruskin, hazánkban pedig a Magyar Iparművészet közönsége, továbbá Lechner Ödön, részben Malonyay Dezső kivételes jelentőségű vállalkozása volt a szószólója.¹⁵³

Beck Pista árucarnokot tervez szegedi mesteremberek népies műalkotásai számára. A bicskanyél és faragott bot készítését szegedi háziiparrá szeretné fejleszteni. Seelenfreund Salamon ércvésnök gombkötődíszes csatokat készítené kardra, nadrágszíjra, ruhára. Makovics Mihály, kisteleki gulyásból lett ezermester szíjjártó karikásostorokat remekelne. Kabók Imrét a szegedi gombkötődíszítés megörökítésére ösztönzi. Erről a kiváló munkáról a mesterségnél még bővebben is megemlékezünk. Itt csak a távolabbi célzataiból idézünk: „A zsinórdíszítésnek a magyar ornamentikába való átvitele a magyar műépítészetnek és általában azoknak, kik a díszítő stíllel foglalkoznak, lesz a feladata, és rajzon a műszaki feldolgozáshoz csak anyagul fog szolgálni.” Elmondja, hogy gyűjteménye a vasiparban rács vagy kapubetét, a fémiparban díszítés, a faiparban pedig dombormű mintájául szolgálhat. Ajánlja tapétadísznek, szőnyegmintának, ruhamustrának, majolika-, gipsz-, porcelándísznek, továbbá nyomdai dekorációnak. Felhasználhatónak véli az ötvösségben, kertészek virágágyainak kiképzésében, szobafestésben. Egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy

¹⁵³ Nagyobb összefüggésben tisztázandó kérdés, volt-e Lechner Ödönnek, Huszka Józsefnek Beck Pistával és körével közelebbi kapcsolata.

ebből mi ment át a szegedi gyakorlatba, így Raichl Ferenc, sőt Lechner Ödön épületdíszítéseibe, lakatosmunkákba. Mindenesetre a szegedi magyaros szecesszió egyik forrását érezzük Kabók Imre művében, illetőleg Beck Pista környezetében.

Szándékosan időztünk hosszabban Beck Pista dilettáns világánál. Azt hisszük ugyanis, hogy a művelt szegedi közvéleményben közvetlenül vagy közvetve ő készítette elő a megértést, adta meg magángyűjteményével szinte a tárgyi alapot a múzeum néprajzi tárának halaszthatatlan szervezéséhez. A hivatalos Város az árvíz után mint ha szégyellte volna paraszti gyökérzetét, mindenképpen modernnek akart mutatkozni. Most a század elején mintegy belátja, hogy Mikszáth és Tömörkény irodalmi kozmosza mellett szükséges a tárgyi világ múzeumi szemléltetése is.

*

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége nevében Seemayer Vilibáld jelentése alapján Fraknoi Vilmos úgy intézkedett (1905),¹⁵⁴ hogy egyelőre „a szegedi múzeum néprajzi osztályának feladata kizárólag magyar tárgyak gyűjtése leendő. A gyűjtés az első három év lefolyása alatt Szeged város és a Szegeddel szoros kapcsolatban álló szomszédos községek, minő Tápé, Algyő területén lesz eszközendő.”

A gyűjtést Tömörkény István igazgató, Móra Ferenc könyvtáros, Szász Gyula népiskolai igazgató, Kovács János és Cs. Sebestyén Károly néprajzi kutató, továbbá Beck István, Bitó János halászmester, Pocsátkó Károly képkeretező végzi. A leirat Mórát, Sebestyént, Szász Gyulát egy hónapos gyűjtési és preparálási tanfolyamra rendeli. Meg kell a fényképezési laboratóriumot is szervezni. A néprajzi tárat három év múlva a múzeumépület földszinti részén kell megnyitni. Ezután hét éven át a Dél-Alföld magyarsága körében kell a gyűjtést tovább folytatni.

Az első néprajzi leltár különbséget tesz a városi és állami tulajdon között, aminek napjainkban már nincs jelentősége. Az ajándékba adott tárgyak értékmegjelölés nélkül a városi, a vásároltak pedig az állami rovatba kerültek. Magánszemélyektől s emellett sok tárgyat a zsidpiacon vettek.

A tárgyak jelentős része nem Szeged városából, nem is Tápérról, a szegedi tanyákról, vagy éppen a Temesközbe rajzott népünk köréből származik. Ennek nyilvánvalóan több oka van. Reizner János elzárkózása több értékes, mondhatni válságos szegedi évtized kiesését jelenti.

Majdnem hiába keressük a régi leltárban a nagymúltú szegedi fazekasság, késsesség, szűcs és szűrszabó mesterség emlékeit és alkotásait. Csak szórványosan találjuk meg a tanyai élet, paprikaipar, dohánykertészet tárgyi világát. A hajóács-emlékek jórésze Csongrádról, a szűcsöké, késeseké, kalaposoké Félegyházáról, a cserepeké Vásárhelyről, Orosházáról, a bútoroké Tótkomlósról, a bábsütő mintáké Aradról, a ruhaneműké Apátfalváról, Óbessenyőről, Vésztőről, a bácskai Dorozslórról, Szondról, Bátmonostorról való. A papucsos, talicskás, bocskoros, szíjjártó mesterség jellegzetes szegedi világából csak ízelítő akad, rendszeresen összegyűjtött anyag nincs. Mintaszerű viszont a kékfestés gazdag helyi anyaga.

Kétségtelen, hogy Szeged népe ekkor már szinte teljes egészében árutermeléssel foglalkozik, tárgyi szükségleteit az olcsó és divatos gyáripar hatalmas választékából elégíti ki. A hagyományos szegedi iparágak hanyatlani kezdenek, illetőleg alkalmazkodni kénytelenek. Összeszűkül a paraszti önellátás világa is.

Így van azután, hogy a múzeum néprajzi tára a szegedi tájtól és néptől eltérő, mindenesetre jelentős makai, orosházi, apátfalvi, tótkomlósi, pitvarosi, csabai, sőt gyomai, vésztői, továbbá dorozsmai, horgosi, csongrádi és — Móra Ferenc révén — félegyházi anyagot foglal magában. Találunk benne — mint mondottuk — a bolgár

¹⁵⁴ A szegedi néprajzi múzeum. Fraknoi Vilmos a város tanácsához. SzN. 1905, 154. sz.

Óbessenyő, a sokac Szond, a bácskai magyar Dorozsló és Bátmonostor falukból származó viseleti darabokat. Tápé, Algyó, Földeák, Kiszombor, Csóka, Törökkani-za, Magyarszentmihály, tehát a szegedi néptörzsből támadt helyeségek a leltárban csak nagyon elvétve bukkannak föl, pedig kitűnő tárgyi párhuzamul és kiegészítésül szolgáltak volna Kálmány Lajos temesközi folklórgyűjtésének.

A gyűjtemény e hiányosságai és rendszertelenségei ellenére is nagyértékű, napjainkra már egyenesen klasszikus jelentőségű, megismételhetetlen teljesítmény. Mint láttuk, a megadott hivatalos cél az volt, hogy a szegedi múzeum néprajzi tára ne csak a szegedi magyar tájnak, hanem az egész soknépű Dél-Magyarországnak népéletét is fokozatosan bemutassa. Minderről azonban legjobb esetben csak szemelvényeket, ízelítőt kaphatunk. Ezt a monumentális keretet különben már az első világháború és következményei miatt sem lehetett eleven, valóságzerű képpel kitölteni.

A század elején egyébként is országszerte nagy híjjával voltunk még a szakembereknek, akik szabatos elméleti készültséggel, előre megszabott gyűjtői programmal fogtak volna munkához. A szegedi múzeum sebtében kiképzett belső és külső gyűjtő gárdája az adott viszonyok, szemléleti korlátozottságok között nagy lelkesedéssel hordta össze ezt a néprajzi tárát, hazánkban mindenesetre egyik legjelentősebb szakgyűjteményét. Igazi tudományos értéke és alkotó emberi szépsége csak akkor tarthat föl igazán, ha egyszer majd méltó keretek között kerül kiállításra.

Fenntartásaink ellenére is csak hálával és tisztelettel gondolhatunk Tömörkény múzeumi korszakára. Az eredményen érzett jogos örömmel írhatja,¹⁵⁵ hogy „a múzeális közgyűjtemény arra való, hogy tanítson. Gyönyörködtetheti a magasabb ízlésű embert, de a létalapja mégis csak ott van, hogy tanítson és minél többször való láto-gathatósága és ingyen nyitvatartása nyomán tisztultabb érzéseket vigyen bele a közönségébe.

A múzeumi gyűjteményekre nemcsak azoknak van szükségük, akiket már hazulról elláttak ízléssel és tudással. Inkább van szükségük reá azoknak, akik otthon ezekből mitsem kaphattak. Ebben az értelemben a múzeum: a felnőttek oktatása...

Némely osztálya, így a néprajzi is, az én kezem alatt vált a közönség előtt megnyithatóvá. Bár nem azért mondom, mintha a legkisebb gyereket legjobban szeretném, de azért csakugyan úgy van, hogy ezekben az alacsony földszinti traktusokban, ahol a tárgyi néprajznak helyszüke miatt kiállítható része ki is van állítva, és nem ládákba rakva: a nép lelke itt önmagára talál, nép és néprajzi tárgy örvendezve üdvözlik egymást.”

Vitathatatlan, hogy a néprajzi tár fénykora Tömörkény igazgatóságának idejére esik. A kiállítás, elrendezés, szemléltetés kiválóan sikerült. A külvárosok és tanyák népe sűrűn megfordult és csakugyan otthonosan érezte magát benne. Szakszerűség és rendezési technika tekintetében manapság nyilván már kissé szigorúbbak a nézeteink, de személyes emlékeink alapján is bátran kijelentjük, hogy a maga idejében ez a néprajzi gyűjtemény a legelőbb, legtanulságosabb hazai múzeumi kiállítások közé tarthatott.

Tömörkény István halála évére, tehát 1907—1917 között a néprajzi tár beletározott tárgyainak összes száma 6,652-re szaporodott. Ez 1943 végén, tehát 26 esztendő alatt csak 7,608 darabra emelkedett. Igazgatósága idején Móra Ferenc nem ért rá a néprajzi tárral törődni. További sorsát, fejlődését már nem kísérik nyomon, mert könyvünk vállalt korszakolásán kívül esik.¹⁵⁶

¹⁵⁵ *Tömörkény I.*, Hajnali sötétben. 290: Az öreg Haska kiformálása. Népies gondolatok a múzeumról. SzN 1911. 192. sz.

¹⁵⁶ Könyvünknek ez a részlete már megjelent: A múzeum néprajzi tárának megalapítója. In: Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriumára. Szeged, 1966, 322.